

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางและผลการสร้างเสริมความรับผิดชอบของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนมีนบุรี กรุงเทพมหานคร โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษา แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.1 แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.2 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.3 ลักษณะเด่นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.4 จุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.5 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
 - 1.6 การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
2. การสร้างเสริมความรับผิดชอบ
 - 2.1 แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบด้านการเรียน
 - 2.2 ประเภทของความรับผิดชอบ
 - 2.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างเสริมความรับผิดชอบ
 - 2.4 หลักการและแนวทางการสร้างเสริมความรับผิดชอบ
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research : PAR) เกิดขึ้นเมื่อประมาณกลางปี ค.ศ. 1970 เป็นวิธีการวิจัยที่สร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงสังคมในเชิงบวก โดยอาศัยจุดเด่นของแรงขับเคลื่อนเป็นหลักสำคัญ การวิจัยนี้เติบโตมาจากวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์และทางการศึกษา มีลักษณะในเชิงปฏิบัติการเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงและรวบรวมข้อมูลในเชิงคุณภาพบนพื้นฐานการเรียนรู้จากประสบการณ์ของชุมชน ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์และการมีส่วนร่วมแบบ

ประชาธิปไตย (Mills. 2000 : 7, Kemmis & Mc Taggart. 2000 : 567, อ้างถึงในพรสันต์ เลิศวิทยาวิวัฒน์. 2550 : 50)

1. แนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) เป็นกระบวนการพลวัตและมีกระบวนการ โดยเริ่มต้นจากสภาพปัญหาที่เป็นจริง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ให้ผู้ถูกวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินกิจกรรม การให้ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการหาวิธีแก้ไขหรือส่งเสริมกิจกรรมการวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการรวมแนวคิดระหว่างคำว่า "ปฏิบัติการ" หมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยต้องการจะดำเนินการ และ "การมีส่วนร่วม" หมายถึง การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่ร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่งแล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย (สุภางค์ จันทวานิช. 2551 : 68) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อปลูกจิตสำนึกให้ชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาตัวเอง ต้นตอที่จะแก้ไขปัญหของตัวเองและชุมชน โดยใช้กระบวนการละลายพฤติกรรม ส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานเป็นทีมของชุมชน การตัดสินใจร่วมกับชุมชนในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ร่วมกับชุมชนวิเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดและผลักดันให้กิจกรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนบรรลุจุดมุ่งหมายของการแก้ไขปัญห การวิจัยเน้นการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อประกอบผลการตัดสินใจของชุมชน (ชัยวุฒิ คมประดิษฐ์. 2539 : 12)

วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อาศัยการเรียนรู้จากประสบการณ์ของชาวบ้าน ทั้งการให้ข้อมูลและการวิเคราะห์ในปัญหาตามสภาพความเป็นจริง เกี่ยวกับการพัฒนาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยตัวของชาวบ้าน ซึ่งมีบทบาทเป็นผู้วิจัยและถูกวิจัย มีเป้าหมายหลักเพื่อให้ชุมชนได้ปฏิบัติการ และมีส่วนสำคัญในการกำหนดปัญหาด้วยตัวเอง กระบวนการวิจัยจึงเป็นในลักษณะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชาวบ้าน นักพัฒนาและผู้วิจัย ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของการเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการ 3 ประการ คือ ความเป็นอิสระ (Independence) ความเสมอภาค (Equality) ความร่วมมือ (Cooperation) (ประมาณ ตันตจิกุล. 2538 : 23)

จากแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า เป็นการรวมระหว่างแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยการมีส่วนร่วมของ

ทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย จะมีบทบาทเป็นทั้งผู้วิจัยและถูกวิจัย ส่วนการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลมีความเป็นวิทยาศาสตร์ เพราะช่วยในการตัดสินใจในการหาแนวทางแก้ปัญหาจากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงด้วยตนเอง แล้วผลักดันให้กิจกรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและบรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ กระบวนการวิจัยจึงมีลักษณะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ระหว่างผู้เกี่ยวข้องทั้งหมดบนพื้นฐานของประชาธิปไตย

2. ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เน้นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกิจกรรมการวิจัยจากผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายในการวิจัย มีนักวิชาการให้ความหมายไว้ดังนี้

สุภาภรณ์ จันทวานิช (2551 : 67 - 73) ได้ให้ความหมายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการของการทำงานร่วมกันทั้งในระยะสั้นและระยะยาว มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาในการพัฒนา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นวิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหา การดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนแนวทางในการแก้ปัญหา สอดคล้องกับ อดอง นัยพัฒน์ (2550 : 287) ที่กล่าวว่า เป็นการเริ่มต้นของผู้คนที่อยู่กับปัญหา แล้วเข้ามาร่วมศึกษาทำการค้นหาปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการ จึงเป็นกระบวนการที่ผู้คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำแต่ฝ่ายเดียว แต่เป็นผู้กระทำการอย่างมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย โดยกระทำร่วมกันกับนักวิจัยผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย

นงนภัส คู่วัฒน เทียงกมล (2551 : 180 - 181) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมหมายถึง การเรียนรู้และแสวงหาความรู้จากประสบการณ์ของผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยระหว่างชาวบ้าน นักปกครอง และผู้วิจัยโดยเริ่มตั้งแต่ ร่วมคิดวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการร่วมประเมินผลและร่วมรับผลที่เกิดจากการดำเนินงาน รวมทั้งสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดจนหาวิธีแก้ไขปัญหาลงมือพัฒนาต่อไป

ชัยวุฒิ คมประสิทธิ์ (2539 : 12) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการวิจัยที่ให้ผู้ถูกวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยและเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหา การดำเนินงาน การให้ข้อมูล ช่วยวิเคราะห์ข้อมูล หาวิธีแก้ไขหรือส่งเสริมจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกิจกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นผู้แทนภาครัฐ เอกชน หรือชุมชนต่างเข้ามามีส่วนร่วมคิดวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ และร่วมประเมินผลอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมด ในฐานะที่มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันและสถานะ

ที่เท่าเทียมกันและด้วยความสมัครใจของทุกฝ่าย เพื่อให้กิจกรรมนั้นบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

จากความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการวิจัยบนพื้นฐานการเรียนรู้และแสวงหาความรู้จากประสบการณ์ เพื่อค้นหาแนวทางแก้ปัญหาและหาวิธีการส่งเสริมสิ่งที่เกิดจากการพัฒนากิจกรรมหรือโครงการใดโครงการหนึ่ง โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่จากกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนหรือองค์กรจนจบสิ้นกระบวนการวิจัย ตั้งแต่ขั้นการกำหนดปัญหา ขึ้นวางแผนปฏิบัติการ ขั้นการดำเนินการตามแผน ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล ขั้นประเมินผลและอภิปรายผลการวิจัย การเข้ามามีส่วนร่วมเป็นไปด้วยความสมัครใจจากทุกฝ่ายเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

3. ลักษณะเด่นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้รับความนิยมมากขึ้นในปัจจุบัน มีการนำมาใช้ในวงการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง มีการปรับใช้และพัฒนาแนวคิดและหลักการที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งนักวิชาการได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการไว้ดังนี้

1. ด้านความรู้เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ จากการผสมผสานความรู้ของนักวิชาการกับภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยมีการเรียนรู้ร่วมกัน (CO - generative learning) ระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัย เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ดังนั้นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมีลักษณะปฏิสัมพันธ์ (Interactive) และบูรณาการวิทยาการ (Interdisciplinary) พร้อมทั้งจะเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อค้นพบสิ่งใหม่ ๆ และเป็นความต้องการที่จะสร้างเสริมความรู้ให้กับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเกิดจากการลงมือปฏิบัติ (Practice) การปฏิบัติของการวิจัยจึงเป็นการสะท้อนความคิดแล้วลงมือปฏิบัติเป็นวงจร (Reflection - Action - Reflection - Action) ทำให้เกิดการทบทวนความคิดของตนเอง เน้นวิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่การระบุปัญหา การหาแนวทางแก้ปัญหา การดำเนินการโครงการหรือกิจกรรมการวิจัย การติดตามผลและประเมินผล เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนจนสิ้นสุดกระบวนการวิจัย (มนงกัศ คู่วัฒนุ เทียงกมล. 2551 : 201 - 203)

2. ด้านปัญหาของการวิจัย เริ่มจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผู้วิจัยและนักพัฒนา เพราะชาวบ้านเป็นผู้รู้เท่าทันนักวิจัยหรือนักพัฒนาในการกำหนดปัญหา และเลือกปฏิบัติการใด ๆ ก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนั้นชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาจะมีบทบาทเท่าเทียมกัน ในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ (สุรางค์ จันทวานิช. 2551 : 70) สอดคล้องกับ (Kurt Lewin, อ้างถึงในชัยวุฒิ คมประดิษฐ์. 2539 : 12) ที่ว่าปัญหาของการวิจัยมาจากชาวบ้าน และ

จากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนา ที่เน้นการยอมรับความคิดเห็นจากฝ่ายชาวบ้าน ดังนั้น นักวิจัยจะต้องประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา และทบทวน วัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความเห็นและความต้องการของ ชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของชุมชน ควรเน้น ประเด็นปัญหาที่สำคัญตามความเป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งสามารถใช้เป็นกระบวนการให้การศึกษา แก่ชุมชน โดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎีแต่เน้นการวิเคราะห์วิจารณ์และสังเคราะห์ เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมในกระบวนการพัฒนาและสามารถพัฒนาบทบาท ของตนเองได้ (นงนภัส คูวรัญญู เทียงกมล. 2551 : 206)

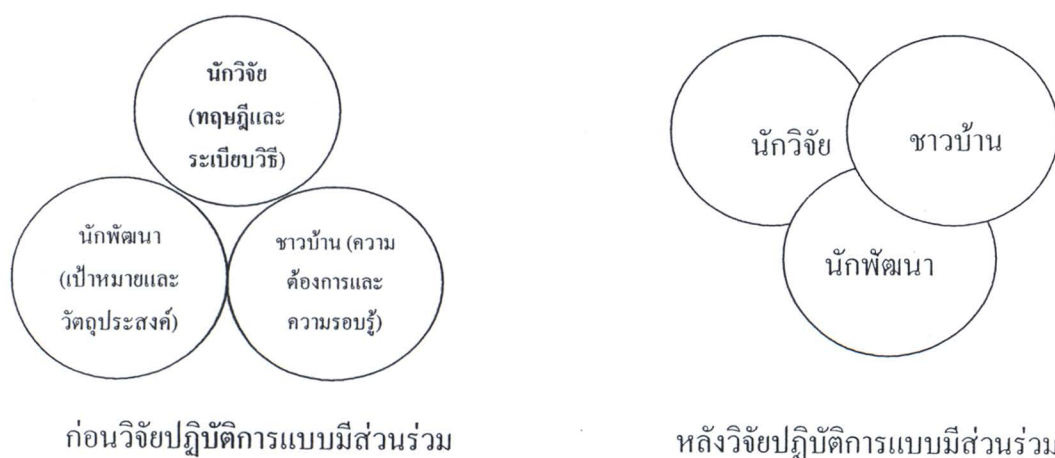
3. ด้านกระบวนการ เป็นกระบวนการเปิดเสรีในตัวเอง (Inclusive) มีการใช้ทรัพยากร อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ด้วยการสร้างองค์ความรู้ใหม่จากความรู้เดิมและจาก วิธีการที่มีอยู่ โดยไม่พยายามที่จะแยกหรือจำกัดขอบเขต เพราะเปิดโอกาสให้ทุกความคิดได้รับฟัง และยอมรับ เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้เรียนรู้ (Learning for all) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ มีส่วนร่วม มีลักษณะเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่มีจำกัดเวลา มีรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนด แผนการล่วงหน้า และทำนายผลล่วงหน้าได้เหมือนวิทยาศาสตร์ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ ตลอดเวลาตามกระแสขึ้นลงของสถานการณ์ ไม่มีทฤษฎีตายตัวและไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทาง วิทยาศาสตร์หรือแนวคิดรวบยอด (Concept) มาเป็นกรอบกำหนด ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่าง แท้จริงของประชาชนในท้องถิ่น เปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตตน มีชีวิต มีรูปร่าง (Organic) การวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเน้นกระบวนการและสภาพแวดล้อม ดังนั้นนักวิจัยจึงจำเป็นต้องมี ความผูกพันกับชุมชน ในกระบวนการวิจัยจะต้องสร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวของตัวเอง (Self-awareness) ให้เกิดขึ้นกับประชาชน เพราะการวิจัยจะช่วยให้ประชาชนมีความเชื่อมั่น ในตนเอง โดยการพัฒนาอัตมโนทัศน์ (Self - concept) สะท้อนภาพของตนเองออกมา พร้อมทั้ง ยอมรับการวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาของผู้อื่นที่ร่วมในกระบวนการวิจัย สามารถร่วมทำร่วมคิด สิ่งต่าง ๆ ในลักษณะของกลุ่มบุคคลมากกว่าตัวเอง อันเป็นเป้าหมายของการมีส่วนร่วมของแต่ละคนในกลุ่มที่เกื้อหนุนกันในการเรียนรู้และความร่วมมือกัน ในการเปลี่ยนแปลงสังคมของกลุ่ม ร่วมกัน (นงนภัส คูวรัญญู เทียงกมล. 2551 : 204)

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่าง มีส่วนร่วม (Participatory research) กับ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Participatory action) มาเป็นเครื่องมือ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้ร่วมวิจัยต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง สถานการณ์ และลักษณะการดำเนินงานในการวิจัยที่เหมาะสม โดยมีการร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาแนวทางแก้ปัญหา วางแผนดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหา ปฏิบัติตามแผนและติดตามประเมินผล

ทุกกิจกรรมอย่างเป็นระบบ เพื่อให้ผลการวิจัยปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยต้องมองว่าชาวบ้านหรือประชาชนเป็นผู้มีความรู้เท่า ๆ กับนักวิจัย (Kurt Lewin, อ้างถึงในชัยวุฒิ คมประดิษฐ์. 2539 : 12)

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธีการเช่นเดียวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเริ่มตั้งแต่การเข้าสนาม การสร้างความสัมพันธ์ การสังเกต การวิเคราะห์ ซึ่งจะเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน แต่จะมีขั้นตอนมากกว่าการวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากมีการปฏิบัติหรือมีกิจกรรมเพิ่มเข้ามา การวิจัยผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีการของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังภาพที่ปรากฏต่อไปนี้

ภาพที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนา นักวิจัย และชาวบ้านก่อนและหลังการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

ที่มา : สุภาภรณ์ จันทวานิช. 2551 : 70

6. โลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและการมองปัญหาของแต่ละกลุ่มกับการวิจัยเป็นไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว ทั้งสามกลุ่มจะมีโลกทัศน์ร่วมและเข้าใจร่วมกันในเรื่องของการพัฒนา สิ่งเหล่านี้เป็นรากฐานที่จำเป็นเพราะความสำเร็จในการพัฒนาเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ (สุภาภรณ์ จันทวานิช. 2551 : 70) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมุ่งเน้นอนาคต (Future oriented) นักวิจัยต้องรู้วิธีการสร้างสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ในชุมชนในลักษณะที่ไม่มีการจัดเตรียมรายการล่วงหน้า มีการสร้างแนวปฏิบัติที่ไม่เคยมีมาก่อน ด้วยการทบทวนปรับเปลี่ยนและปรับปรุงระบบเดิม พัฒนาตัวอย่าง

โครงสร้างหรือภาพลักษณ์ให้เกิดภาพอนาคตอย่างชัดเจน และตรงกับความต้องการของชุมชน ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนความสามารถในการแก้ปัญหา สร้างความสำเร็จอันเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับการพัฒนา ทำให้คนในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัยกัน สร้างความผสมผสานกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับมนุษย์ให้เกิดขึ้น เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมในรูปแบบของประชาธิปไตยที่เท่าเทียมเสมอภาคในสังคม เพราะการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีพื้นฐานแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถที่จะจัดการเรื่องต่าง ๆ ในสังคมของเขาได้ และกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถส่งเสริมศักยภาพเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี (นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล. 2551 : 209)

สรุปลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการมีแบบมีส่วนร่วมว่า เป็นการวิจัยที่ดำเนินการด้วยความร่วมมือระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา กับผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ประสบปัญหาโดยตรง ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาที่ตรงจุดและตรงประเด็น จากปัญหาสังคมหรือปัญหาทางการปฏิบัติ แล้วนำผลการวิจัยหรือองค์ความรู้ไปใช้ในการแก้ปัญหากับประชากรกลุ่มใหญ่

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพของภาคสนาม กล่าวคือ เน้นการสังเกตและการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง ใช้ระยะเวลายาวนานในการเก็บข้อมูล ให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดเห็นของชาวบ้าน มีการเก็บข้อมูลโดยการแลกเปลี่ยนข่าวสารแบบสื่อสารสองทาง เน้นประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหา การวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดเป้าหมาย การตัดสินใจคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการแก้ปัญหา และสามารถทำต่อไปได้หลังจากนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว จากลักษณะเด่นดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเห็นความสำคัญของการนำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาสร้างเสริมความรับผิดชอบของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนมินบุรี กรุงเทพมหานคร

4. จุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อค้นหาความรู้พื้นฐาน ที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย ผสมผสานระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการ กับความรู้พื้นฐาน เพื่อเป็นการส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมที่หลากหลาย สนับสนุนให้ชุมชนได้ศึกษาแนวทางการแก้ปัญหาและการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ด้วยการคิดเอง ตัดสินใจเอง และลงมือกระทำเองอย่างเป็นรูปธรรม สนับสนุนการสร้างศักยภาพของชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ด้วยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างเป็นองค์ความรู้

ที่สามารถก้าวทันโลกโลกาภิวัตน์ อีกทั้งสามารถนำตนเองสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนตลอดไป (นงนภัส คู่ขวัญ เที่ยงมล. 2551 : 211-212)

พันธุ์ทิพย์ รามสูตร (2547 : 35) กล่าวว่า จุดมุ่งหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม สร้างดุลยภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการและความรู้พื้นฐานยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

อรุณรุ่ง บุญชนันตพงศ์ (2549 : 25) ได้กล่าวไว้ว่า จุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้ชาวบ้าน ชุมชนและผู้ด้อยโอกาสต้นตัวได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่น เกิดความร่วมมือกันหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เพื่อประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและชุมชน ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ กระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อคนในชุมชน ด้านที่วิจัยและนักพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดี เกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและนักพัฒนาอย่างแท้จริง ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันทีเนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรม โดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เกิดการผนึกกำลังร่วมกัน โดยมีประชาชนเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ และเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานในโครงการที่ดำเนินการอยู่

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้เปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนแต่ละแห่งเข้ามาร่วมศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล หาประเด็นปัญหาเชิงพัฒนาและวรรณกรรม เกิดการเรียนรู้ด้วยกันและแก้ไขปัญหาไปพร้อมกัน เพื่อได้ข้อมูลความเป็นจริงมาเป็นแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม หรือมีความพอดีกับสภาพพื้นที่ของชุมชนแต่ละท้องถิ่น เป็นการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง โดยไม่รบกวนนักวิจัยและนักพัฒนามาดำเนินการให้ มีการขับเคลื่อนมวลสมาชิกเข้าด้วยกัน จนเกิดกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน ด้วยการยอมรับคุณค่าของผู้เข้าร่วมการทำวิจัยและผู้ปฏิบัติ (Practitioner) บนประชาธิปไตยในการปฏิบัติงาน ที่มีสมาชิกต่างต้องการการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการอย่างเป็นระบบและน่าเชื่อถือ (สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. 2545 : 241)

ชนินฐา กาญจนสินนท์ (2536 : 36) อธิบายว่า วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อกระตุ้นจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเอง และตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและของชุมชน การดำเนินวิจัยเน้นการวิเคราะห์และการเก็บรวบรวมข้อมูล มาช่วยในการตัดสินใจในการกำหนดปัญหาและ

แนวทางในการแก้ไขปัญหา โดยร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ ด้วยการส่งเสริมการรวมกลุ่มการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน พร้อมผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

สตริงเจอร์ (Stringer : 1999, อ้างถึงในพรสันต์ เลิศวิทย์วิวัฒน์. 2550 : 50) กล่าวว่าจุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพของคนในองค์กรชุมชนและชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น เป็นการมีส่วนร่วมกันของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีจุดเน้นเพื่อการปรับปรุงพัฒนางานให้ดีขึ้น เป็นการสร้างพลังอำนาจให้กับบุคคลในสถานศึกษา การจัดการระบบการศึกษาและชุมชนรอบ ๆ สถานศึกษา จากความคิดที่ชัดเจนในการปรับแนวทางของกระบวนการสืบหาข้อเท็จจริงของผู้วิจัย โดยเฉพาะการรวบรวมข้อมูลและผลกระทบที่เกิดขึ้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการตั้งอยู่บนพื้นฐานความเสมอภาค และหลักของการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน

มากีร์ (Maguire. 1987 : 207) กล่าวถึง จุดมุ่งหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นการปรับปรุงความเป็นมนุษย์ของคน (Re-Humanizing) เพื่อให้ค้นพบอิสรภาพภายในตนเอง จากกระบวนการเรียนรู้ที่ได้จากการฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน ภายในกลุ่มของตนเองกับนักวิจัยภายนอก จึงเป็นการเรียนรู้ที่จะปลดปล่อยตนเองจากความกลัวและแนวคิดที่กำหนดไว้ล่วงหน้า รวมทั้งปลดปล่อยตนเองจากกฎเกณฑ์และข้อตัดสินต่าง ๆ ล่วงหน้า สิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยจึงมีเสรีภาพ สามารถเติมพลังให้กับชีวิตแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้มีกำลังใจต่อสู้ดิ้นรนเพื่อชีวิตที่ดีกว่า จนประสบผลสำเร็จได้โดยผ่านกระบวนการร่วมมืออย่างเต็มที่

สรุปการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาปรับปรุงแก้ไขปัญหามาของชุมชนและองค์กร ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยเน้นการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตย จากนักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้านในชุมชน เริ่มตั้งแต่การร่วมกันตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น การวิเคราะห์ปัญหา การค้นหาสาเหตุหาแนวทางการแก้ไขปัญหา การรวบรวมเก็บข้อมูล และประเมินผลข้อมูลอย่างเป็นระบบน่าเชื่อถือได้ การเลือกแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของชุมชนที่เป็นอยู่ มีกระบวนการกับวิธีการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นจนสามารถเปลี่ยนแปลงไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

5. กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่มีจำกัดเวลา มีรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการและทำนายผลล่วงหน้าได้เหมือนวิทยาศาสตร์ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ตามกระแสที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชน

กระบวนการวิจัยจึงขึ้นอยู่กับปัญหาและสภาพพื้นที่ของสังคม ดังนั้นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมีความแตกต่างกันออกไปตามสภาพปัญหาสังคมที่เป็นอยู่ (นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกมล. 2551 : 205) กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีนักวิชาการกล่าวไว้ดังนี้

ทวีศักดิ์ นพเกษร (2549 : 39 - 40) ได้แบ่งขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็น 7 ขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาโจทย์วิจัยและสิ่งแวดล้อมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับโจทย์วิจัย หากผู้วิจัยไม่รู้จักชุมชนที่จะศึกษามาก่อน ผู้วิจัยอาจเริ่มต้นด้วยการสำรวจสภาพแวดล้อมของชุมชนทั่ว ๆ ไปก่อนเป็นการทำความรู้จักเพื่อสร้างสัมพันธภาพสร้างความไว้วางใจกับชุมชน ซึ่งจะช่วยให้นักวิจัยและชุมชนเริ่มมองเห็น โจทย์วิจัยที่เหมาะสม จากนั้นจึงร่วมมือกับชุมชนศึกษาทำการวิจัยอย่างเจาะจงต่อไป

2. ค้นหาปัญหาสำคัญในโจทย์วิจัยนั้นและระบุความต้องการที่จำเป็น (Need) เพื่อดำเนินการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาให้ดีขึ้น

3. นำปัญหาที่แท้จริงและความต้องการที่จำเป็น ไปร่วมกันสร้างแผนปฏิบัติการ (Action plan) กับชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งวางระบบการติดตามประเมินผลร่วมกันเพื่อนำไปสู่การสะท้อนให้เกิดการเรียนรู้และการปรับปรุงการดำเนินการร่วมกัน

4. นำแผนปฏิบัติการไปปฏิบัติร่วมกัน โดยที่สมาชิกในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องมีบทบาทในการปฏิบัติอย่างจริงจัง

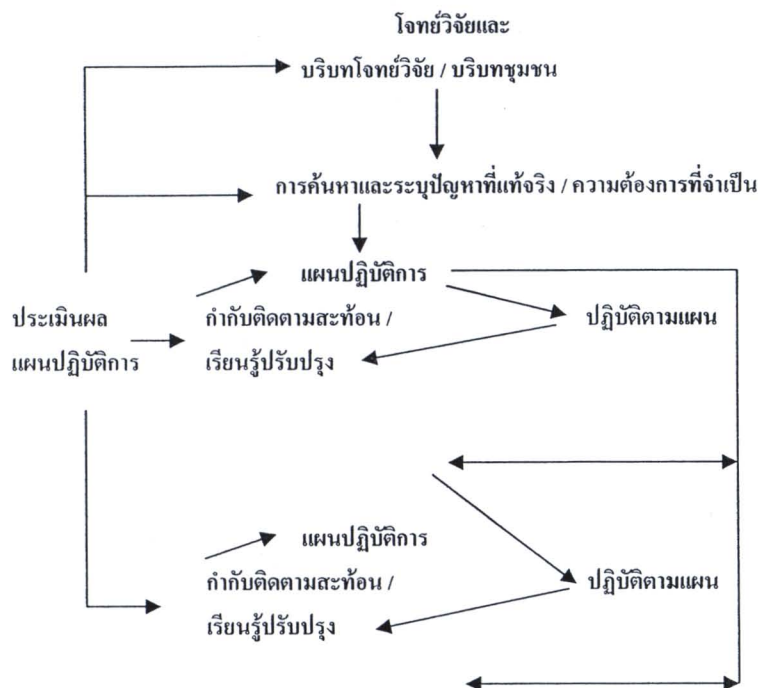
5. มีการกำกับติดตาม (Monitoring) ว่าเป็นไปตามแผนปฏิบัติการที่วางไว้ได้เพียงใด

6. นำข้อมูลและข้อสังเกตต่าง ๆ มาสะท้อนร่วมกัน เพื่อให้เกิดการวิพากษ์ตามกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectics)

7. ดำเนินการประเมินผล (Evaluation) เป้าหมายที่ได้จากแผนปฏิบัติการเป็นอย่างไร มีประสิทธิผลและประสิทธิภาพเพียงใด เกิดการเรียนรู้อะไรบ้าง จากการทำงานตามแผนปฏิบัติการชุมชนจะต้องมีบทบาทสำคัญในการร่วมประเมิน การเก็บข้อมูล การให้ข้อสังเกตในการวิเคราะห์ข้อมูลและข้อค้นพบ รวมทั้งการนำเข้าสู่กระบวนการวิภาษวิธี (Dialectics)

ผังขั้นตอนการวิจัยแบบ Par

ภาพที่ 2.2 ผังกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ที่มา : ทวีศักดิ์ นพเกษร. 2549 : 39 - 40

ไพโรจน์ ชลารักษ์ (2548, อ้างถึงในทิววรรณ ชัยขาว. 2550 : 20 - 22) ได้อธิบายถึงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีลำดับขั้นหรือกระบวนการ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นการศึกษาสภาพพื้นที่ ในขั้นนี้นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่ หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัย เพื่อทำประชาคมโดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

2. ขั้นกำหนดปัญหา นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งการอธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหา และมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจนครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ มีชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูล แสดงความคิดเห็น และความต้องการ เพื่อได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนา ดังนั้นนักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความตระหนักในบทบาทและความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ดังนั้นขั้นการกำหนดปัญหาร่วมกับชาวบ้าน

ในชุมชน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้วิจัยจะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริงก่อนจะเริ่มดำเนินงานในขั้นตอนต่อไป

3. ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย โดยนักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่าย จะมีส่วนร่วมอะไร อย่างไรและเมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยโดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน และคอยตรวจสอบผลการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาดหรือไม่ เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อนขึ้นมาบ้าง โดยชาวบ้านนั้นจะเข้ามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานวิจัยตามแผน และตรวจสอบผลความพึงพอใจ

4. ขั้นการติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไข การแก้ไขระหว่างการปฏิบัติงานวิจัย นักวิจัยพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการ โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่ายแล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสม เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วย การตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัยและประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ ส่วนประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) ที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

5. ขั้นการสรุปผลการวิจัย นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมด้านการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัย พร้อมกับแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่

ทิววรรณ ชัยขาว (2550 : 25 - 28) ได้แบ่งขั้นตอนการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 3 ขั้นตอนหลักดังนี้

1. ระยะเตรียมการวิจัย (Pre - research phase) เป็นการเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญโดยมีจุดมุ่งเน้นสำคัญ ที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชนและชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในขั้นเตรียมการนี้ประกอบด้วย

1.1 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build - up rapport) คือ การปฏิบัติตัวของนักวิจัยต้องกลมกลืนกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชนลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย และพูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึง

วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ ซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดียิ่งขึ้น สามารถทำการวิเคราะห์คำความหมายสภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น สามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1.2 การสำรวจศึกษาชุมชน (Surveying and studying community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลทางด้านลักษณะทางกายภาพและแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้วผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สุ่มบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนหรือผู้สูงอายุเพื่อทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนด้วย

1.3 การคัดเลือกชุมชน (Selecting community) ยึดหลักโดยการคัดเลือกชุมชนที่ด้อยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage community) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น หรือยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขโดยเร่งด่วน หรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัย และการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

1.4 การเข้าสู่ชุมชน (Entering community) การใช้ข้อมูลของชุมชนเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์มาก ต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน เช่น ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ข้อมูลที่องค์กรพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองจากการสำรวจชุมชน เป็นต้น

1.5 การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ เป็นขั้นตอนการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ดังนี้

1.5.1 เตรียมคนในชุมชน นักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมพบปะ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว

1.5.2 เตรียมนักพัฒนาด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนา ได้แก่ ผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอ พัฒนาการตำบล เจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น ๆ และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงาน คือ การประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย การหารือแนวทางพัฒนาชุมชน การประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุม

1.5.3 เตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ตรงกัน ในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

2. ระยะดำเนินการวิจัย (Research phase) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย ๆ 4 ขั้นตอน คือ

2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem identification and diagnosis) เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน และการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community education participation - CEP) เป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติโดยใช้วิธีการอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need assessment) ความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากร (Resource assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาใช้ในการกำหนดแผนการพัฒนาหรือการจัดโครงการต่อไป

2.2 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project appraisal and identification) ต้องเกิดจากการประเมินความต้องการของชุมชน แล้วหาแนวทางแก้ไขปัญห โดยชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาาร่วมกันถึงวิธีการแก้ไขปัญหที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือมีความเป็นไปได้อย่างไร แล้วกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ โดยชาวบ้านเข้ามา มีบทบาทหลักในส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น

2.3 กำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning phase) เป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้นผู้วิจัยจะต้อง ใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้าน มีบทบาทหลักในการกำหนดโครงการและกิจกรรมที่จะดำเนินการ

2.4 การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation phase) เป็นขั้นตอนการกำหนดภาระหน้าที่กำหนดบทบาทของแต่ละคนคือ ใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

3. ระยะการติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and evaluation phase) เป็นการวัดผลสำเร็จของโครงการ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงาน การวิจัยฉบับสมบูรณ์ และจัดเวทีชาวบ้านนำเสนอผลการวิจัย เพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัย กับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหหรือพัฒนา ชุมชนต่อไป อย่างไรก็ตามระยะของการทำวิจัยและขั้นตอนของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบ มีส่วนร่วมนั้น อาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด

เกอร์ด ชซ์มาน (1983, อ้างถึงในนงนภัส คู่วรรณู เทียงมกล. 2551 : 167 - 168) แบ่ง ระยะของกระบวนการวิจัยที่จะดำเนินการออกเป็น 5 ระยะ โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. การกำหนดหรือการระบุปัญหา (Problem identification) ข้อมูลจะถูกรวบรวมเพื่อเป็นรายละเอียดสำหรับศึกษาและวินิจฉัยปัญหา (Problem diagnosis) ซึ่งจากขั้นตอนนี้อาจเรียกว่าเป็นการกำหนดหัวข้อของการวิจัยได้อย่างชัดเจน รวมทั้งสามารถกำหนดวัตถุประสงค์การวิจัยได้อีกด้วย อันเป็นการสอดคล้องกับปัญหาวิจัยที่วินิจฉัยหรือกำหนดได้

2. การวางแผนปฏิบัติการ (Action planning) เป็นการพิจารณาทางเลือกการปฏิบัติก่อนการดำเนินการ ซึ่งในการวางแผนปฏิบัติการก่อนการลงมือปฏิบัติ จะช่วยให้การวิจัยที่จะดำเนินการต่อไปให้มีแนวทางที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งมีการวางแผนการประเมินการวิจัยได้ในขณะเดียวกันอีกด้วย

3. ลงมือปฏิบัติการ (Taking action) ด้วยการเลือกแนวทางการปฏิบัติอันเหมาะสมที่ได้จากการวางแผนในขั้นต้น ซึ่งเป็นการสนับสนุนการวิจัยเชิงปฏิบัติการให้มีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

4. ประเมินการปฏิบัติ โดยการศึกษาขั้นตอนการปฏิบัติแล้วนำแนวทางการประเมินที่เตรียมไว้มากลับกรองอีกครั้งก่อนนำไปใช้อีก

5. กำหนดการเรียนรู้ (Specifying learning) เป็นการระบุสิ่งที่ค้นพบทั่วไป หลังจากนั้นข้อมูลจะถูกรวบรวมเพื่อวิเคราะห์และมีการตีความสิ่งที่ค้นพบว่ามีความสำเร็จอย่างไรบ้างที่เกิดจากการปฏิบัติดังกล่าว ณ จุดนี้ปัญหาจะถูกนำมาประเมินใหม่อีกครั้ง และกระบวนการนี้จะเริ่มต้นใหม่อีกครั้งจนกว่าปัญหาจะหมดไป

จากการศึกษากระบวนการวิจัยสามารถสรุปได้ว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถแบ่งระยะการวิจัยได้ 3 ระยะ คือ

ระยะเตรียมการวิจัย (Pre - research phase) เป็นช่วงขั้นตอนที่ 1 เป็นขั้นตอนการศึกษาปัญหาตามสภาพพื้นที่ที่ต้องการทำวิจัยแล้วคัดเลือกชุมชน เพื่อกำหนดปัญหาที่ต้องการแก้ไขหรือปรับปรุง เตรียมผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้แก่ ชาวบ้าน นักวิจัย นักพัฒนา เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน และกำหนดบทบาทหน้าที่การเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย

ระยะดำเนินการวิจัย (Research phase) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ 1) การวางแผนปฏิบัติการวิจัย และ 2) ขั้นตอนนำแผนปฏิบัติไปปฏิบัติเพื่อผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

ระยะการติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and evaluation phase) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน คือ 1) กำกับติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานตามแผน และ 2) สะท้อนผลการปฏิบัติงานเพื่อปรับปรุงแก้ไขระหว่างดำเนินการวิจัยและสรุปผลการวิจัยเมื่อเสร็จสิ้นกระบวนการแล้ว

6. การเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีเชิงคุณภาพ ได้แก่ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) การสนทนากลุ่มพัฒนาขึ้นมาในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยนักสังคมศาสตร์ เป็นระเบียบวิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรม ความคาดหวัง ประสิทธิภาพ ความเชื่อ และวิถีชีวิตที่สมาชิกกลุ่มรับรู้และสนใจ มีประสิทธิภาพร่วมกัน (ทวิศักดิ์ นพเกษร. 2549 : 154) การสนทนากลุ่มมีเทคนิค วิธีการ และรายละเอียดแตกต่างกันไปตามเป้าหมายของการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (นงนภัส คูวรัญญู เทียงกมล . 2551 : 91)

1. การเตรียมการสนทนากลุ่ม ควรมีการระบุวัตถุประสงค์ของการสนทนา การพัฒนาคำถาม การวางแผนการสนทนากลุ่ม แจ้งวาระการประชุม เวลาที่ใช้ในการประชุม รายการคำถามที่จะอภิปราย และสำเนาวาระการประชุม

2. แนวทางการสนทนากลุ่ม (พันธิทิพย์ รามสูตร. 2545 : 54)

2.1 กล่าวคำต้อนรับ ทักทาย ขอบคุณผู้เข้าร่วมสนทนา

2.2 แนะนำตัวผู้ดำเนินการกลุ่มสนทนาและผู้ร่วมวิจัย

2.3 อธิบายวัตถุประสงค์ของการสนทนากลุ่มว่าต้องการอะไรบ้าง เพื่อให้ผู้เข้าร่วมสนทนาตระหนักถึงความสำคัญของตนเอง

2.4 อธิบายรูปแบบการสนทนา กติกา และอุปกรณ์ที่ใช้บันทึกข้อมูล สำหรับกรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้ประกอบการสนทนา

2.5 ผู้เข้าร่วมสนทนาแนะนำตนเองและสถานภาพของตนเอง

2.6 เริ่มสนทนาโดยใช้คำถามอุ่นเครื่องไปทิศทางเดียวกับเรื่องที่ต้องการศึกษา

3. กระบวนการสนทนากลุ่ม (นงนภัส คูวรัญญู เทียงกมล. 2551 : 121 - 133) ได้เสนอแนวทางไว้ดังนี้

3.1 การคัดเลือกสมาชิกเป็นแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive selection) จึงต้องมีเป้าหมายและเกณฑ์การเลือกที่เหมาะสม สอดคล้องกับประเด็นปัญหาที่ต้องการศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่เลือกมาต้องเป็นผู้ให้ข้อมูลได้ดีที่สุด

3.2 คุณลักษณะของสมาชิกกลุ่มมีความสำคัญอย่างยิ่ง ควรมีลักษณะบางประการที่คล้ายคลึงกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่ดีที่สุด ผู้ร่วมสนทนากลุ่มมีศักยภาพในการให้ความรู้เฉพาะพิเศษ รู้ลึก (Insight into the issue) หรือการแบ่งปันมุมมองของความรู้

3.3 เน้นคุณค่าของการวิจัย ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนา ข้อมูลที่ได้สามารถนำมาใช้ได้อย่างไร

4. จำนวนกลุ่มหรือสมาชิก เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมควรมีสมาชิกระหว่าง 6 - 10 คน

5. ระยะเวลาควรมีระยะเวลาประมาณ 1 ชั่วโมงครึ่ง ถึง 2 ชั่วโมง

6. ผู้ดำเนินการกระบวนกลุ่ม (Moderator) ต้องมีความสามารถควบคุมกลุ่มอภิปรายไปในทิศทางเป้าหมายที่วางไว้ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่กระตุ้นให้สมาชิกช่วยระดมสมอง ระดมความคิด

7. ผู้จดบันทึก (Note Taker) เป็นผู้ช่วยเตือนความจำหรือเนื้อหาสาระที่ขาดหายไปในการสนทนากลุ่ม รวมทั้งช่วยบันทึกและสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ

8. การดำเนินการสนทนากลุ่ม ผู้ดำเนินการควรมีแนวทางการอภิปรายกลุ่มด้วยคำถามประมาณ 6 คำถาม คำถามที่นำมาควรมาจากแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในปัญหาที่ศึกษาและสอดคล้องกับปัญหาที่ต้องการวิจัย

การสนทนากลุ่มจะมีคุณภาพและประสบความสำเร็จ จะต้องมีความชัดเจนในวัตถุประสงค์ มีสมาชิกที่เหมาะสม ตรงและสอดคล้องกับประเด็นที่ศึกษา มีคำถามที่ชัดเจนและกำหนดจำนวนข้อเหมาะสม นอกจากนี้ผู้ดำเนินการสนทนา ควรมีความสามารถในการดำเนินกรอภิปรายอย่างมีคุณภาพ เพื่อให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างเสมอภาค

การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลอย่างมีจุดหมายเป็นการสนทนาที่มีความยืดหยุ่น เปิดโอกาสในการซักถามหรืออธิบาย ขยายความได้ สามารถสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ของผู้ตอบคำถามได้ การสัมภาษณ์เชิงลึกมีแนวทางดังนี้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2551 : 82 - 84)

1. การเตรียมการสัมภาษณ์มีขั้นตอน ดังนี้

1.1 เลือกกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสัมภาษณ์ มีไครบ้าง จำนวนเท่าไร

1.2 เตรียมคำถามไว้ล่วงหน้าและกำหนดเวลาในการสัมภาษณ์ที่เหมาะสม ควรมีตัวอย่างคำถามหลาย ๆ ข้อ ไว้สับเปลี่ยนตามความเหมาะสม

1.3 นัดหมายติดต่อผู้ถูกสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า

2. การสัมภาษณ์เริ่มจากการแนะนำตนเองก่อน บอกวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์ และแจ้งทุกครั้งถ้าจำเป็นต้องใช้เครื่องบันทึกหรือจดบันทึกข้อมูลแก่ผู้ถูกสัมภาษณ์ มีแนวคำถามที่เตรียมไว้ล่วงหน้า ใช้ภาษาสุภาพและเข้าใจง่าย สร้างความรู้สึก ความตระหนักว่าการสัมภาษณ์เป็นเรื่องพิเศษและสำคัญเฉพาะตัว เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เกิดความเต็มใจให้ข้อเท็จจริง

3. การบันทึกข้อมูลเมื่อสิ้นสุดการสัมภาษณ์ ควรจดบันทึกข้อมูลทันทีตามความเป็นจริง เฉพาะใจความสำคัญและรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่ได้จากการสัมภาษณ์แนบไว้กับการบันทึกการสัมภาษณ์ด้วย

การสังเกต (Observation) การสังเกตเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูล เพื่อหาข้อเท็จจริง ที่มีจุดเด่น คือ ทำให้รู้พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นธรรมชาติ เป็นข้อมูลปฐมภูมิที่มีความน่าเชื่อถือ เพราะตรงกับสภาพจริงที่เกิดขึ้น การสังเกตซ้ำ ๆ ในเหตุการณ์เดียวกัน ประกอบกับการซักถามและ ตรวจสอบ จะทำให้การสังเกตมีประโยชน์ต่อการวิจัย ประเภทการสังเกตมี 2 แบบ ดังนี้ (สุภางค์ จันทวานิช. 2551 : 45)

1. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัยเข้าไป มีส่วนร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัย ประกอบด้วยกระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ การสังเกต การซักถามและการจดบันทึก

2. การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non - participant observation) เป็นการสังเกตที่ผู้วิจัย อยู่ข้างนอกโดยไม่เข้าร่วมในกระบวนการวิจัยที่กำลังดำเนินอยู่ เป้าหมายสำคัญของการสังเกต คือ การอธิบายองค์ประกอบสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ (Setting) ที่เป็นจริง ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ให้ครบทุกด้าน ข้อมูลที่ได้จากการสังเกตจะต้องมีมุมมอง (Perspective) 2 ลักษณะที่ผสมผสานกัน ดังนี้ (ทวิศักดิ์ นพเกษร. 2549 : 79)

2.1 มุมมองของผู้เก็บข้อมูลในฐานะคนนอก (Outside's perspective) เป็นข้อมูล ที่เกิดจากการสังเกต การฟัง การตั้งคำถาม และการแปลความหมายโดยผู้เก็บข้อมูล

2.2 มุมมองของผู้ถูกสังเกตในฐานะคนในพื้นที่ ชุมชน องค์กร และสังคม (Inside's perspective) เกิดจากการรับรู้ การเห็นและการได้ยินสิ่งต่าง ๆ ด้วยตนเอง แล้วแปลความหมาย ความรู้สึกหรือคุณค่าด้วยตนเอง

การสังเกตที่ดีนั้นผู้สังเกตต้องมีจุดมุ่งหมายว่าศึกษาอะไร ศึกษาคนกลุ่มใด แล้ว เลือกใช้วิธีสังเกตที่เหมาะสม เพื่อให้การสังเกตเป็นไปอย่างมีระบบและได้ข้อมูลเที่ยงตรงถูกต้อง ซึ่ง Lofland ได้สร้างกรอบการสังเกตดังนี้ (สุภางค์ จันทวานิช. 2551 : 50, ทวิศักดิ์ นพเกษร. 2549 : 91 - 92)

1. แบบแผนการกระทำ (Activities) คือ การกระทำ พฤติกรรม หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อย่างเป็นกระบวนการต่อเนื่อง จนกลายเป็นแบบแผนหรือธรรมเนียม จะชี้ให้เห็นถึงสถานภาพ บทบาทและหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน

2. การกระทำ (Acts) คือ การดำเนินชีวิตประจำวัน ผู้เก็บข้อมูลต้องสังเกตพฤติกรรม ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยไม่มีการเลือกสังเกตและบันทึกด้วยความละเอียด

3. ความสัมพันธ์ (Relationship) เป็นการสังเกตการกระทำหรือการเข้าร่วมกิจกรรมและไม่เข้าร่วมกิจกรรมของบุคคลว่าแต่ละคนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์หรือมีบทบาทอย่างไรบ้าง จะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจโครงสร้างของสังคม ที่ได้จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลทั้งเชิงบวกและเชิงขัดแย้ง

4. การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง เหตุการณ์หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นการสังเกตความร่วมมือของบุคคลหรือผู้กระทำว่ามีส่วนร่วมอย่างไร

5. ความหมาย (Meaning) เป็นการค้นหาข้อมูลว่าบุคคลในสังคมมองตนเองและเหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างไร เช่น ความเชื่อ ทศนคติ โลกทัศน์ เป็นต้น

6. สภาพแวดล้อม (Setting) คือ สภาพสังคมของเหตุการณ์ที่สังเกต เช่น วิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรม การทำมาหากิน และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นต้น ช่วยให้ผู้วิจัยสามารถกำหนดข้อมูลทางสังคมของบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยนั้นได้

กรอบการสังเกตควรมาจากแนวคิด วัตถุประสงค์ ปัญหาการวิจัย และคำถามการวิจัย มาออกแบบการสังเกต ซึ่งสฎางค์ จันทวานิช (2551 : 54) กล่าวถึงเทคนิคการสังเกตไว้ดังนี้

1. สังเกตและจดทุกสิ่งที่เห็น
2. ไม่สังเกตและจดบันทึกอะไรจนกว่าจะเกิดเหตุการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้น
3. สังเกตสิ่งที่ขัดแย้งหรือแปลกปลอม
4. สังเกตจากสิ่งท้องถื่น ชุมชน และสังคม มองเป็นปัญหาใหญ่

หลักการสังเกต (Observation) หลักการสังเกตเพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นไปอย่างถูกต้อง มีความเที่ยงตรงของข้อมูลและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด มีหลักการดังนี้ (ยุทธิโกยวรรณ์. 2545 : 158)

1. บันทึกการสังเกตทันทีในสิ่งที่สังเกตเห็น
2. สังเกตอย่างพินิจ พิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน
3. สังเกตให้ได้ข้อมูลจำนวนมาก
4. ควรสังเกตซ้ำ ๆ เพื่อสรุปผลที่เที่ยงตรง
5. มีเป้าหมายในการสังเกตที่แน่นอนว่าจะสังเกตอะไรบ้าง สังเกตลักษณะใด
6. มีความเป็นปรนัย มีความเป็นกลางไม่ลำเอียง
7. ผู้สังเกตต้องมีความรอบรู้

การบันทึกข้อมูลการสังเกต การสังเกตพฤติกรรมหรือกลุ่มบุคคลจำเป็นต้องบันทึกอย่างมีระบบและเป็นขั้นตอน เพื่อให้การเก็บข้อมูลในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น มีหลักการบันทึกข้อมูลดังนี้ (สฎางค์ จันทวานิช. 2551 : 63)

1. บันทึกย่อเฉพาะข้อความที่สำคัญ ๆ
2. บันทึกภาคสนามเพื่อบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดตามกรอบการสังเกต เช่น การกระทำ ความสัมพันธ์ แบบแผนการกระทำ การมีส่วนร่วม ความหมาย และสภาพแวดล้อม เป็นต้น
3. รูปแบบการบันทึกข้อมูล ควรกำหนดวันเวลา สถานที่ และวัตถุประสงค์การสังเกตไว้อย่างชัดเจน

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (สำนักการศึกษา กรุงเทพมหานคร ศึกษาพิเศษ. 2544 : 66 - 68) มีวิธีการ ดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลจากรากฐาน (Grounded data analysis) เริ่มต้นโดยการอ่านและพิจารณาข้อความหรือข้อมูลที่เก็บมาได้ แล้วกำหนดประเด็นสำคัญในข้อความนั้น ๆ ตั้งชื่อประเด็น แล้วกำหนดคำสำคัญ นำมาจัดกลุ่มประเภทของประเด็นที่อ่าน เพื่อหารูปแบบความสัมพันธ์ของคำสำคัญหรือประเด็นต่าง ๆ ไปนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล สำหรับประเด็นข้อมูลที่ไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มได้จะจัดแยกต่างหาก

2. การวิเคราะห์แบบจัดกลุ่มข้อมูลก่อน (Priori data analysis) ทำการจัดกลุ่มประเภทข้อมูลล่วงหน้า โดยการสร้างตารางแสดงความสัมพันธ์ของคำสำคัญที่กำหนด จากนั้นอ่านข้อมูลหรือข้อความแล้วขีดเส้นประเด็นสำคัญตรงกับคำสำคัญที่กำหนดไว้แล้ว กำหนดประเด็นลงในช่องต่าง ๆ ของตาราง เพื่อหารูปแบบความสัมพันธ์สำหรับนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนประเด็นข้อมูลที่ไม่สามารถจัดเข้ากลุ่มได้จะจัดแยกต่างหาก

3. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ เป็นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่คล้ายกับวิธีที่ 2 คือการกำหนดกลุ่มหรือประเภทของข้อมูลก่อน แล้วจึงอ่านวิเคราะห์ข้อมูลที่มีอยู่โดยจัดกลุ่มประเภทข้อมูลด้วยวิธีการนับความถี่ข้อมูลที่เกิดขึ้นในแต่ละกลุ่ม

4. การสะท้อนผลกลับสามารถทำได้ 4 ระดับ ดังนี้

- 4.1 ระดับการบรรยายสภาพที่เกิดขึ้น เป็นการวิพากษ์ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งข้อค้นพบต่าง ๆ

- 4.2 ระดับการประเมินข้อค้นพบ เป็นการวิพากษ์เชิงประเมินว่าสิ่งที่ดำเนินการหรือสิ่งที่ค้นพบดีหรือไม่ดีอย่างไร เพราะอะไร

- 4.3 ระดับการอภิปรายข้อค้นพบ เป็นการวิพากษ์เพื่อหาคำอธิบายต่อสิ่งค้นพบ

- 4.4 ระดับการประยุกต์ เป็นการนำสิ่งที่ค้นพบเป็นการวิพากษ์เพื่อนำผลที่ค้นพบไปใช้ประโยชน์หรือปรับปรุงแนวทางปฏิบัติครั้งต่อไป

ดังนั้นการแปลความหมายของข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ ต้องมีความหมายจากข้อมูลอย่างสมเหตุสมผล ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น การแปลความหมายของข้อมูลที่ดี ควรเกิดจากการอภิปรายของผู้ร่วมวิจัย

การสร้างเสริมความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะนิสัยที่สำคัญ ที่ควรจะได้รับปลูกฝังให้คนไทย เพราะหากพลเมืองขาดคุณลักษณะด้านนี้ ไม่กระทำตามบทบาทหน้าที่ของตน จะทำให้สังคมเกิดความสับสนวุ่นวายหรือผลเสียได้ ดังนั้นพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครู และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจึงต้องร่วมมือกันปลูกฝังสร้างเสริม หรือพัฒนาความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อส่วนรวม ความรับผิดชอบสามารถพัฒนาได้ โดยเน้นให้มีการพัฒนาความรับผิดชอบตั้งแต่เป็นเด็กเล็กหรืออยู่ในวัยอนุบาล โดยพัฒนาจากการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องทั้งที่บ้านและโรงเรียน สังคมที่ทุกคนตั้งใจปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเอง และการพยายามที่จะปรับปรุงการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น จะเป็นสังคมที่มีแต่ความสุข ดังนั้นความรับผิดชอบที่เกี่ยวข้องกับนักเรียนมากที่สุดก็คือความรับผิดชอบด้านการเรียน ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งที่จะสร้างเสริมเฉพาะความรับผิดชอบด้านการเรียนของนักเรียน

1. แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบด้านการเรียน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ มีผู้ให้ความหมายของความรับผิดชอบด้านการเรียน ไว้ดังนี้

พรสันต์ เลิศวิทยาวีวัฒน์ (2550 : 20) กล่าวว่า ความรับผิดชอบด้านการเรียน หมายถึง พฤติกรรมในการเรียนที่สัมพันธ์กับเวลา ได้แก่ การเอาใจใส่ต่อการเรียน ความละเอียดรอบคอบ ความขยันหมั่นเพียร ตรงต่อเวลา รู้จักยอมรับและติดตามผลการทำงานของตน เคารพต่อระเบียบ กฎเกณฑ์ และพยายามปรับปรุงแก้ไขผลงานในหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น

กนกวรรณ ศรีเฉลิม (2549 : 43 - 46) ได้กล่าวไว้ว่า ความรับผิดชอบด้านการเรียน หมายถึง คุณลักษณะหรือพฤติกรรมของนักเรียนที่แสดงออกถึงความเอาใจใส่ จดจ่อ ตั้งใจ มุ่งมั่นต่อหน้าที่ การงานและการศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายในเวลากำหนด ยอมรับผลการกระทำทั้งผลดีและผลเสียที่เกิดขึ้น ทั้งปรับปรุงการปฏิบัติให้ดีขึ้น พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความรับผิดชอบ ได้แก่ มีความพยายามปฏิบัติภารกิจหน้าที่การงานและการศึกษาหรือหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มความสามารถ ตรงต่อเวลา ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของตนเอง ทำงานโดยคำนึงถึงคุณภาพของงาน และการดูแลรักษาสาธารณสมบัติ

กรมวิชาการ (2546 : 53) ได้กล่าวถึง ความหมายของความรับผิดชอบด้านการเรียน คือ การเตรียมความพร้อมในการเรียนและปฏิบัติงาน ปฏิบัติงานตามขั้นตอนที่วางไว้ มีความละเอียดรอบคอบ ปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายเสร็จตามกำหนดเวลา มีความเพียรพยายามในการเรียนและการปฏิบัติงาน ปฏิบัติงานตามหน้าที่ของตน ยอมรับผลการกระทำของตนเอง

พรณี ทองทับ (2545 : 5) กล่าวว่า ความรับผิดชอบด้านการเรียน หมายถึง การที่นักเรียนสามารถปฏิบัติภารกิจที่ตนกระทำได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องให้ผู้อื่นต้องดักเตือนหรือควบคุม เพื่อให้บรรลุจุดหมาย ได้แก่ การเอาใจใส่ต่อการเรียน ตั้งใจปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอย่างละเอียดรอบคอบ ตรงต่อเวลา ยอมรับผลงานที่ตนกระทำและปรับปรุงแก้ไขผลงานในหน้าที่ของตน

กมลวาทน์ วันวิชัย (2545 : 12) ได้กล่าวถึง ความรับผิดชอบด้านการเรียน หมายถึง การที่นักเรียนตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ในด้านการเรียนด้วยความตั้งใจและเอาใจใส่ มีความขยันหมั่นเพียรอดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค รู้จักวางแผนการทำงานและแบ่งเวลาในการเรียน มีความละเอียดรอบคอบ เข้าเรียนตรงเวลา การปรีกษาครูเมื่อมีปัญหาด้านการเรียน การส่งงานที่ได้รับมอบหมายตรงตามเวลาที่กำหนด ความพยายามปรับปรุงแก้ไขการทำงานให้ดีขึ้น

ปรียา ต้นวิวัฒน์ (2544 : 25) กล่าวว่า ความรับผิดชอบ หมายถึง คุณลักษณะของบุคคลที่แสดงออกถึงความมุ่งมั่นที่ปฏิบัติหน้าที่การงานด้วยความเต็มใจ สนใจตั้งใจที่จะทำงานและติดตามผลงานที่ได้ทำไปแล้ว ยอมรับในสิ่งที่ตนทำลงไปทั้งที่ดีและไม่ดี หากมีข้อผิดพลาดที่ปรับปรุงแก้ไข พฤติกรรมที่แสดงออกถึงความรับผิดชอบ ได้แก่ การปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายด้วยความเต็มใจ รู้จักวางแผนหรือป้องกันความบกพร่องในงานที่รับผิดชอบ ร่วมมือแก้ไขปัญหาดัง ๆ ที่เกิดขึ้น รักษาสมบัติของส่วนรวม ใช้ความสามารถอย่างเต็มที่รักษาผลประโยชน์ เกียรติยศชื่อเสียงขององค์กร

สมจิต ห่อทอง (2543 : 13) กล่าวว่า ความรับผิดชอบต่อการเรียน หมายถึง การแสดงออกของนักเรียนในการเรียนและการทำงาน โดยพยายามทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมายด้วยความเอาใจใส่อย่างเต็มความสามารถเพื่อให้บรรลุจุดหมาย

กรมวิชาการ (2542 : 3) ได้กล่าวถึงความหมาย ความรับผิดชอบด้านการเรียน หมายถึง ความสนใจความตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเพียรพยายาม ละเอียดรอบคอบ เพื่อให้สำเร็จตามเป้าหมาย ยอมรับผลการกระทำของตนเองทั้งในด้านที่เป็นผลดีและผลเสีย ความพยายามที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่บ่งชี้ของความรับผิดชอบ

จากการศึกษาความหมายของความรับผิดชอบด้านการเรียนสามารถสรุปได้ว่าเป็น คุณลักษณะหรือพฤติกรรมการแสดงออกในการเรียน ที่สัมพันธ์กับเวลาเรียนของนักเรียน

เช่น การเตรียมความพร้อมในการเรียนและตั้งใจปฏิบัติงานในหน้าที่ สามารถปฏิบัติภารกิจที่ตนกระทำได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องให้ผู้อื่นต้องดักเตือนหรือควบคุม เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายด้านการเรียนด้วยความตั้งใจและเอาใจใส่ มีความสนใจตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ การเอาใจใส่ต่อการเรียน ความขยันอดทนเรียน ความพยายามปรับปรุงแก้ไขแบบฝึกหัดด้วยความละเอียดรอบคอบ การส่งงานที่ได้รับมอบหมายตรงเวลา และความรับผิดชอบในการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นต้น

ความรับผิดชอบด้านการเรียนเป็นคุณลักษณะที่สำคัญ สามารถพัฒนาความรับผิดชอบได้ตั้งแต่เป็นเด็กเล็กหรืออยู่ในวัยอนุบาลและชั้นประถมศึกษาตอนต้น ควรพัฒนาหรือปฏิบัติอย่างจริงจังต่อเนื่องทั้งที่บ้านและโรงเรียน

2. ประเภทของความรับผิดชอบ

ความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ที่สังคมต้องการ ดังนั้นผู้ที่มีหน้าที่ควรมีการสร้างเสริมให้เกิดขึ้นตั้งแต่วัยเด็ก ซึ่งนักวิชาการได้แบ่งประเภทความรับผิดชอบไว้ดังนี้

พรสันต์ เลิศวิทยาวิวัฒน์ (2550 : 23) ได้แบ่งประเภทของความรับผิดชอบออกเป็น 8 ประเภทดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อตนเอง คือ การรักษาป้องกันตนเองให้ปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ และการควบคุมใจไม่ให้ตกเป็นทาสกิเลส ประพฤติตนในศีลธรรม รู้จักประมาณการใช้จ่ายตามฐานะ

2. ความรับผิดชอบต่อการเรียน คือ นักเรียนศึกษาเล่าเรียนจนประสบผลสำเร็จด้วยความขยันอดทน เข้าเรียนและส่งงานที่ได้รับมอบหมายให้ตรงเวลา เมื่อมีปัญหาปรึกษาครูและพยายามปรับปรุงแก้ไขแบบฝึกหัด

3. ความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย คือ การปฏิบัติหน้าที่ด้วยความเอาใจใส่ อดทนหมั่นเพียร มีความละเอียดรอบคอบ ซื่อสัตย์ ตรงต่อเวลา ไม่ละเลยทอดทิ้ง หรือหลีกเลี่ยงพยายามปรับปรุงงานให้ดีขึ้น วางแผนป้องกันไม่ให้งานเสียหาย

4. ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง คือ ยอมรับการกระทำของตนเอง ทั้งที่เป็นผลดีและผลเสีย ไม่ปัดความรับผิดชอบให้ผู้อื่นและกล้าเผชิญต่อความจริง

5. ความรับผิดชอบต่อครอบครัว คือ นักเรียนเต็มใจช่วยเหลือครอบครัวเพื่อแบ่งเบาภาระตามความสามารถของตนเอง เมื่อมีปัญหาปรึกษาพ่อแม่ทุกเรื่อง

6. ความรับผิดชอบต่อเพื่อน คือ การที่นักเรียนช่วยดักเตือน แนะนำเมื่อเห็นเพื่อนทำผิด ช่วยเพื่อนตามความถูกต้อง ไม่เอาเปรียบเพื่อน เคารพสิทธิกัน

7. ความรับผิดชอบต่อโรงเรียน คือ นักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน ช่วยกันรักษาความสะอาด ไม่ขีดเขียนผนังโรงเรียน ห้องน้ำ และแต่งเครื่องแบบให้เรียบร้อย

8. ความรับผิดชอบต่อสังคม คือ นักเรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน กิจกรรมของส่วนรวม เช่น บำเพ็ญประโยชน์และสร้างสรรค์ความเจริญ สอดส่องพฤติกรรมของคนที่เป็นภัยต่อสังคม และรักษาสาธารณสมบัติต่าง ๆ ของส่วนรวม เป็นต้น

วัลภา ดวงชาทม (2539 : 6) ได้แบ่งประเภทของความรับผิดชอบไว้ 4 ประเภท ดังนี้

1. ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมที่เกี่ยวกับครอบครัวของตน คือ การที่นักเรียนมีความรู้ความสนใจและตั้งใจที่จะปฏิบัติตน ด้วยการเชื่อฟังคำแนะนำของบิดามารดา ช่วยเหลือกิจกรรมในบ้านตามโอกาสอันควร ไม่นำความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัว

2. ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมที่เกี่ยวกับเพื่อน คือ การที่นักเรียนมีความรู้ความสนใจและตั้งใจที่ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำแก่เพื่อนให้กระทำความดี มีความรักและความจริงใจ มีความเสียสละ ไม่เอารัดเอาเปรียบ

3. ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมที่เกี่ยวกับโรงเรียน คือ การที่นักเรียนมีความรู้และสนใจ มีความตั้งใจปฏิบัติตนตามกฎระเบียบของโรงเรียนด้วยความเอาใจใส่

4. ความรับผิดชอบต่อส่วนรวมที่เกี่ยวกับชุมชน คือ การที่นักเรียนมีความรู้ความสนใจและตั้งใจที่ปฏิบัติตนในกรอบของระเบียบสังคม รับผิดชอบทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวม เป็นพลเมืองดี ช่วยเหลือผู้อื่นด้วยความเต็มใจ

จากการศึกษาประเภทของความรับผิดชอบสรุปได้ว่า ความรับผิดชอบแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ 1) ความรับผิดชอบต่อตนเอง 2) ความรับผิดชอบต่อการเรียน 3) ความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย 4) ความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง 5) ความรับผิดชอบต่อครอบครัว 6) ความรับผิดชอบต่อเพื่อน 7) ความรับผิดชอบต่อโรงเรียน 8) ความรับผิดชอบต่อชุมชนและ 9) ความรับผิดชอบต่อสังคม

3. ทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างเสริมความรับผิดชอบ

การสร้างเสริมความรับผิดชอบ เป็นการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับจิตใจและพฤติกรรมของบุคคล ซึ่งเป็นผลจากความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสังคม ตามเกณฑ์ทางศีลธรรมของสังคม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจท์ ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาและจริยธรรมของโคลเบอร์ก และทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning theory)

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีของอัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura) นักจิตวิทยาชาวแคนาดา กล่าวถึง สิ่งแวดล้อมว่ามีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กัน และประสบการณ์ที่ได้รับจากการแสดงพฤติกรรมนั้น ๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้ และมีผลต่อการตัดสินใจเลือกแสดงพฤติกรรมในครั้งต่อไป การเรียนรู้ อาจเกิดจากประสบการณ์โดยตรงหรือสังเกตจากตัวแบบที่มีองค์ประกอบดังนี้ (Bandura. 1977 : 343)

3.1.1 สิ่งที่เราเรียนรู้คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งความสัมพันธ์ของเหตุการณ์และพฤติกรรมกับผลต่อพฤติกรรม ทำให้มนุษย์สามารถคาดหวัง ผลที่จะเกิดตามมาของเหตุการณ์หรือพฤติกรรมนั้น ๆ ได้ การเรียนรู้สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็น ความเชื่อมั่น ที่มีผลต่อการควบคุมพฤติกรรมหรือเป็นกลไกการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์

3.1.2 วิธีเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์โดยตรงและการสังเกตพฤติกรรม ของผู้อื่น เมื่อบุคคลมีประสบการณ์มากขึ้น จะเป็นผู้ที่มีโอกาสเรียนรู้สูงและประสบการณ์ ที่แตกต่างกันทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย

3.1.3 ความเชื่อผลของการเรียนรู้ของมนุษย์ จะพัฒนาเป็นความเชื่อและความ เชื่อมีบทบาทในการกำหนดพฤติกรรม

3.1.4 การควบคุมพฤติกรรมด้วยการคิดเชิงประเมินหรือวิเคราะห์ผล ที่คาดว่า จะนำไปสู่การเลือกแสดงพฤติกรรมที่เกิดผลตามตนเองคาดหวัง หรือเป็นการใช้วิจารณ์ญาณ ในการเลือกที่จะกระทำหรือไม่กระทำ ตามจริยธรรมอันเป็นกฎเกณฑ์สำหรับประเมินพฤติกรรม ว่าดีหรือไม่ แม้มนุษย์จะใช้เวลาวิเคราะห์และเลือกพฤติกรรมที่ตนตัดสินใจกระทำแล้ว มนุษย์ยังต้องเปรียบเทียบพฤติกรรมที่คาดว่าจะแสดงนั้นกับกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ตนอยู่ ว่าจะเป็นที่ ยอมรับของสังคมหรือไม่

3.1.5 การบังคับตนเองให้มีการเรียนรู้กฎเกณฑ์ในการประเมินพฤติกรรม ทำให้ สามารถประเมินพฤติกรรมผู้อื่นและตนเองได้ และประเมินปฏิกิริยาตอบสนองต่อพฤติกรรมนั้นได้

จากการศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม สามารถใช้อธิบายการพัฒนาพฤติกรรม ด้านความรับผิดชอบได้เป็นอย่างดี การที่บุคคลได้เกิดการเรียนรู้ถึงผลดีและผลเสีย ที่เกิดจาก พฤติกรรมของตนเอง จากเหตุการณ์และประสบการณ์ตรงที่เกิดขึ้น และตระหนักว่าเป็น พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ในสังคม ทำให้บุคคลเกิดการประเมินพฤติกรรมของตนเอง แล้วเลือก แสดงแต่พฤติกรรมอันเป็นที่ยอมรับในสังคม จะได้เห็นว่า การแสดงพฤติกรรมของบุคคลนั้น จะเรียนรู้จากการสังเกต การเลียนแบบสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ทำให้ผู้เรียนและสิ่งแวดล้อม มีอิทธิพลต่อกันเนื่องจากการเรียนรู้ด้านพฤติกรรมเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ดังนั้นการปลูกฝังความรับผิดชอบให้ได้ผลดี จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการสร้างเงื่อนไขให้บุคคลนั้น ๆ ประสบด้วยตนเองหรือการให้แบบอย่าง การบอกกล่าวให้เกิดความเชื่อ ทั้งนี้เพื่อควบคุมให้แสดงออกเฉพาะพฤติกรรมที่เหมาะสม

3.2 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ (Piaget' moral development theory)

เพียเจต์ (Piaget. 1969 : 122) เป็นผู้ศึกษาพัฒนาการคุณธรรมของเด็ก เชื่อว่า การพัฒนาจริยธรรมของบุคคลขึ้นอยู่กับสติปัญญาและการคิดหาเหตุผลของแต่ละบุคคล ดังนั้นการศึกษาพัฒนาการทางจริยธรรมจึงจำเป็นต้องศึกษาพัฒนาการทางสติปัญญาของบุคคลควบคู่ไปด้วย พัฒนาการทางจริยธรรมสามารถพัฒนาไปตามระดับขั้นของจริยธรรมได้ 3 ขั้นตอน ดังนี้

3.2.1 ขั้นก่อนจริยธรรม เริ่มตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 2 ขวบ เด็กในวัยนี้ยังไม่มีความสามารถในการรับรู้สิ่งแวดล้อมอย่างละเอียด แต่มีความอยากรู้อยากเห็น ความต้องการทางด้านร่างกาย ซึ่งต้องการที่จะได้รับการตอบสนองโดยไม่คำนึงถึงกาลเทศะ เมื่อเด็กเริ่มมีความสามารถในการพูด ก็จะรับรู้สภาพแวดล้อมและบทบาทของตนเองต่อบุคคลอื่น

3.2.2 ขั้นยึดคำสั่งพัฒนาการ ขั้นนี้อยู่ในช่วงอายุ 2-8 ปี เชื่อว่าเด็กจะมีความเกรงกลัวผู้ใหญ่ และเห็นว่าคำสั่งของผู้ใหญ่เป็นสิ่งที่เขาต้องทำตาม

3.2.3 ขั้นยึดหลักแห่งตน พัฒนาการขั้นนี้อยู่ในช่วงอายุ 8-10 ปี เชื่อว่า เด็กวัยนี้จะเกิดการพัฒนาการทางสติปัญญาสูงขึ้นตามประสบการณ์ทางสังคมที่ได้รับ คลายความเกรงกลัวภายนอก และเริ่มมีความคิดเป็นของตัวเองมากขึ้น

จากการศึกษาทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของเพียเจต์ ซึ่งเป็นจริยธรรมของบุคคลที่ขึ้นอยู่กับการพัฒนาทางสติปัญญาของบุคคลนั้น ๆ ประกอบกับการเลี้ยงดูหรือสังคมแวดล้อมที่จะทำให้เด็กมีพัฒนาการทางจริยธรรมที่ดี รู้จักเหตุผลและมีเหตุผลในการกระทำของตนเอง ดังนั้นการสร้างเสริมความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นในตัวเด็ก จึงควรปรับให้เข้ากับช่วงของวัย ระดับสติปัญญาและสภาพแวดล้อมทางบ้าน โรงเรียนและสังคม

3.3 ทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรมของโคลเบอร์ก (Kohlberg' moral theory)

โคลเบอร์ก (Kohlberg. 1976 : 405 - 407) ได้ทำการศึกษาพัฒนาการทางจริยธรรมโดยอาศัยแนวคิดของเพียเจต์ (Piaget) โคลเบอร์กได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพัฒนาการของจริยธรรมในตัวเด็กและวัยรุ่นพบว่า มนุษย์มีรูปแบบของการพัฒนาจริยธรรมตามลำดับขั้น โดยสามารถแบ่งระดับของจริยธรรมออกเป็น 3 ระดับ และขั้นพัฒนาการทางจริยธรรมได้ 6 ขั้น ดังนี้

3.3.1 ระดับก่อนเกณฑ์ (Pre - conventional level) ในระดับนี้เด็กตอบสนองต่อกฎเกณฑ์โดยกระทำตามผู้ที่มีอำนาจเหนือตนเองและพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงโทษ หรือการได้รับรางวัล เด็กจะทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์กับตัวเองเท่านั้น ระยะนี้เด็กเข้าใจว่าความดี

คือ สิ่งที่ทำลงไปแล้วไม่ถูกลงโทษหรือได้รับรางวัล พัฒนาการทางจริยธรรมในระดับก่อนเกณฑ์ แบ่งได้เป็น 2 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 ใช้หลักการหลบหลีกการถูกลงโทษ (Obedience and punishment Orientation) อายุ 2 - 7 ปี เด็กจะใช้หลักการหลีกเลี่ยงมิให้ถูกลงโทษมาเป็นเหตุผลในการกระทำ จะทำความดีตามกฎเกณฑ์ของผู้มีอำนาจเหนือตนและอยู่ภายใต้อำนาจผู้ใหญ่

ชั้นที่ 2 ใช้หลักการแสวงหารางวัล (Naively egoistic orientation) อายุ 7 - 10 ปี การกระทำดีหรือการกระทำที่ถูกต้องในขั้นนี้ เด็กจะเห็นความสำคัญของการได้รับรางวัลหรือคำชม การสัญญาว่าจะให้รางวัล จึงเป็นแรงจูงใจให้เด็กทำความดี

3.3.2 ระดับตามเกณฑ์ (Convention level) พัฒนาการทางจริยธรรมในระดับนี้ เด็กจะเห็นความสำคัญของหน้าที่ ความรับผิดชอบของกลุ่มตนที่เป็นสมาชิกอยู่ และรู้จักรักษากฎเกณฑ์เพราะเห็นความสำคัญของกลุ่มหรือเพราะความรับผิดชอบต่อสังคมเป็นหลัก เด็กจะไม่กระทำความผิดเพราะต้องการให้ผู้อื่นยอมรับ และยึดกฎเกณฑ์กลุ่มหรือสังคมเป็นเกณฑ์ในการปฏิบัติ พัฒนาการทางจริยธรรมจึงแบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ

ชั้นที่ 3 ใช้หลักการกระทำตามคนอื่นเห็นว่าดี (Good boy - Nice girl orientation) อายุ 10 - 13 ปี การกระทำนั้นขึ้นอยู่กับทำตามคนอื่นเห็นว่าดี เห็นด้วยและพอใจ เพื่อให้เป็นที่ชอบของเพื่อนฝูงเพราะต้องการยอมรับจากผู้อื่น โดยกระทำดีและต้องการเป็นเด็กดีของกลุ่ม

ชั้นที่ 4 ใช้หลักการกระทำตามหน้าที่ทางสังคม (Authority and social order maintain orientation) อายุ 13 - 16 ปี การกระทำของเด็กจะยึดกฎหมายและระเบียบของสังคม เพื่อให้เกิดการยอมรับในตนเอง

3.3.3 ระดับเหนือกฎเกณฑ์ (Post - conventional, autonomous or principle level) พัฒนาการทางจริยธรรมในระดับนี้ บุคคลจะเข้าถึงค่านิยมหรือคุณค่าทางจริยธรรมตามหลักเกณฑ์ที่นำมาใช้ โดยการพิจารณาถึงสภาพการณ์ที่แตกต่างกันออกไปอย่างเหมาะสม รู้จักไตร่ตรองและตัดสินใจต่าง ๆ ตามที่เห็นว่าสิ่งใดจะสำคัญกว่ากัน ไม่ยึดหลักเกณฑ์ตายตัว ไม่ยึดตัวบุคคลหรือค่านิยมของกลุ่ม ดังนั้นพัฒนาการในระดับนี้แบ่งออกเป็น 2 ชั้น คือ

ชั้นที่ 5 ใช้หลักการเคารพตนเองหรือการกระทำตามคำมั่นสัญญา (Contractual legalistic orientation) อายุ 16 ปีขึ้นไป เป็นขั้นที่ทำตามคำสัญญาหรือมีเหตุผลเคารพตนเอง บุคคลในขั้นนี้จะเห็นความสำคัญของคนกลุ่มใหญ่ มีเหตุผล เคารพมติที่มาจาก การลงความเห็นอย่างเป็นประชาธิปไตยและถือว่ากฎเกณฑ์ต่าง ๆ ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ถ้ามีเหตุผลที่เหมาะสมกว่า หน้าที่ของบุคคลในขั้นนี้ คือ การทำตามสัญญาที่ให้ไว้กับผู้อื่น การคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพคนอื่น และมองประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

ขั้นที่ 6 ใช้หลักการยึดอุดมคติที่เป็นสากล (The universal - ethical principle orientation) วิทยุใหญ่ เป็นขั้นทำตามหลักการยึดอุดมคติสากล ความถูกต้องคือความสำนึกถึงคุณค่าของความถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของแต่ละคน โดยคำนึงถึงเหตุผลอย่างกว้างขวาง คำนึงประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มของบุคคล และประพฤติปฏิบัติตามความถูกต้อง มีความละเอียดต่อการกระทำชั่ว คุณธรรมของบุคคลในขั้นนี้จึงเป็นนามธรรม จริยธรรมในขั้นนี้จะเกิดขึ้นได้ในบุคคลที่มีสติปัญญาในขั้นสูง มีประสบการณ์และความรู้อย่างกว้างขวาง

จากการศึกษาทฤษฎีของโคลเบอร์ก พบว่าจริยธรรมของบุคคลแต่ละคนนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถทางสติปัญญา ประสบการณ์ในสังคม โดยพัฒนาการทางจริยธรรมของบุคคลจะพัฒนาการไปตามลำดับขั้น ตั้งแต่การให้เหตุผลในขั้นต่ำ ต่อมาเมื่อได้รับประสบการณ์ทางสังคมใหม่ๆ มากขึ้น หรือสามารถเข้าใจความหมายของประสบการณ์เก่าได้ดีขึ้น จะเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดและการให้เหตุผล ทำให้เกิดการให้เหตุผลในขั้นสูงมากขึ้นและเหตุผลขั้นต่ำจะถูกใช้น้อยลง

พัฒนาการทางจริยธรรมตามทฤษฎีของโคลเบอร์กไม่จำเป็นต้องไปถึงขั้นสูงสุด อาจหยุดชะงักในขั้นใดขั้นหนึ่งได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถทางสติปัญญาของแต่ละบุคคล ประสบการณ์ต่าง ๆ อายุ และสภาพแวดล้อมทางสังคมของบุคคลนั้น ๆ

3.4 ทฤษฎีพัฒนาการทางสังคม (Erikson's psychosocial development)

อีริกสัน (Erikson, อ้างถึงในจุฑารัตน์ เอื้ออานวย. 2551 : 88 - 90) ได้จำแนกพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ไว้ 8 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสร้างความรู้สึกริ้วางใจหรือความไม่ไว้วางใจ (Trust VS Mistrust) ช่วงอายุแรกเกิดถึง 1 ปี เมื่อเด็กได้รับความรักความเอาใจใส่และความใกล้ชิด เด็กจะเกิดความรู้สึกไว้วางใจและความอบอุ่นมั่นคง ในทางตรงกันข้ามถ้าถูกทอดทิ้งและมิได้ความรักจะเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจใคร

ขั้นที่ 2 ความเป็นตัวของตัวเองหรือความสงสัย (Autonomy VS Doubt) ในช่วงอายุ 2 ปี เด็กจะแสดงออกให้เห็นว่าตัวเองมีความสามารถและความเป็นตัวของตัวเอง ในทางตรงกันข้ามเมื่อเด็กไม่ได้รับความสำเร็จหรือความพึงพอใจ เด็กจะเกิดความอายและกลัวการแสดงออก

ขั้นที่ 3 การสร้างความคิดริเริ่มหรือความสำนึกผิด (Initiative VS Guilt) ช่วงวัย 3 ปี ถึง 5 ปี เด็กจะเลียนแบบสมาชิกในครอบครัว ชอบทดลองสิ่งใหม่ ๆ เมื่อทดลองแล้วผิดพลาด เด็กจะเกิดความขยาดและหวาดกลัว

ขั้นที่ 4 การสร้างความรู้สึกประทับใจหรือรู้สึกปมด้อย (Industry VS Inferiority) ในวัยช่วง 6 ปี ถึง 11 ปี เด็กเริ่มเกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้นตามลำดับ มีความพยายามที่จะแสดงออก เพื่อให้เพื่อนยอมรับ ถ้าเด็กทำไม่ได้จะรู้สึกผิดหวังและมีความรู้สึกเป็นปมด้อย

ขั้นที่ 5 การสร้างบุคลิกภาพของตนหรือความไม่เข้าใจตนเอง (Identity VS Identity diffusion) ในช่วงอายุ 13 ปี ถึง 18 ปี เด็กจะสร้างเอกลักษณ์หรือบุคลิกภาพของตน โดยเลียนแบบจากเพื่อน ๆ หรือผู้ใกล้ชิด

ขั้นที่ 6 การสร้างความเป็นผู้นำหรือความเปล่าเปลี่ยว (Intimacy VS Isolation) ช่วงอายุ 19 ปี ถึง 40 ปี เป็นวัยเปลี่ยนไปสู่ความเป็นผู้ใหญ่มีความต้องการเป็นผู้นำ มีการติดต่อและสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศจนเป็นเพื่อนสนิทและหรือเป็นคู่ชีวิต ถ้าผิดหวังจะแยกตนออกจากสังคมหรืออยู่ตามลำพัง

ขั้นที่ 7 ความเสียสละหรือความเห็นแก่ตัว (Generativity VS Self absorption) ในช่วงวัยกลางคนเป็นวัยที่มีความรับผิดชอบในการเป็นพ่อแม่ให้กำเนิดบุตร ให้การอบรมเลี้ยงดู ให้การศึกษา ให้ความรักและความเอาใจใส่ เพื่อสร้างคุณภาพชีวิตให้แก่สมาชิกในครอบครัว

ขั้นที่ 8 การสร้างความมั่นคงในชีวิตหรือความสิ้นหวัง (Integrity VS Despair) อายุตั้งแต่ 61 ปี ขึ้นไป เป็นวัยที่ต้องการความมั่นคงและความสมบูรณ์ในชีวิต ภาควิชาจิตในความสำเร็จแห่งชีวิตและผลงานของตน ถ้าผิดหวังจะเกิดความรู้สึกล้มเหลวในชีวิต

จากการศึกษาทฤษฎีของอีริกสัน พบว่า เด็กมีพฤติกรรมการเรียนรู้อยู่ในขั้นเตรียมการเรียนรู้ของเชิงรูปธรรมก่อน แล้วจึงพัฒนาไปถึงขั้นนามธรรม ซึ่งในช่วงอายุตั้งแต่ 6 ปี ถึง 11 ปี เป็นวัยที่เกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้นตามลำดับ เด็กเริ่มมีความรู้สึกประทับใจมากขึ้น ต้องการแสดงความสามารถของตนเพื่อให้เพื่อนยอมรับ มีความคิดริเริ่มทดลองสิ่งใหม่ ถ้าเด็กทำไม่ได้จะเกิดความรู้สึกผิดหวังและเป็นปมด้อย ในช่วงวัยนี้เด็กจะใช้หลักการหลีกเลี่ยงมิให้ถูกลงโทษเป็นเหตุผลในการกระทำตามหรือทำความดี ตามกฎเกณฑ์ของผู้มีอำนาจเหนือตนและอยู่ภายใต้อำนาจผู้ใหญ่ เด็กจะเห็นความสำคัญของการได้รับรางวัลหรือคำชม สิ่งเหล่านี้จึงเป็นแรงจูงใจให้เด็กทำความดี

3.5 ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ

บี. เอฟ. สกินเนอร์ (B.F Skinner, อ้างถึงในอุบลรัตน์ เฟื่องสฤติชัย. 2545 : 145 - 150) ได้ทำการทดลองการวางเงื่อนไขแบบการกระทำที่เรียกว่า Skinner's operant conditioning มีหลักการทดลองดังนี้

3.5.1 ตัวของผู้เรียนจะต้องมีความพร้อมที่จะเรียนรู้เมื่อไม่ขาดในสิ่งที่ต้องการ เช่น ความหิว เป็นต้น แสดงว่าผู้เรียนจะต้องมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว

3.5.2 สิ่งเสริมแรง การให้สิ่งเสริมแรงจะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว ถ้าผู้เรียนเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ โดยไม่ได้รับการเสริมแรงใด ๆ เลย จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้นได้อย่างเชื่องช้า

3.5.3 การให้สิ่งเสริมแรง วิธีการเรียนรู้จะขึ้นอยู่กับวิธีการให้สิ่งเสริมแรง ซึ่งวิธีการให้สิ่งเสริมแรงบางลักษณะอาจทำให้การเรียนรู้ได้ค่อนข้างช้า เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วจะจดจำสิ่งนั้น ๆ ได้นานแต่วิธีการให้สิ่งเสริมแรงบางวิธีจะจดจำได้อย่างรวดเร็วและลืมได้รวดเร็วเช่นกัน

การเสริมแรงตามหลักสกินเนอร์ สิ่งเสริมแรงจัดเป็นสิ่งเร้าที่จะช่วยเสริมการตอบสนองให้คงอยู่ตลอดไป ลักษณะของสิ่งเสริมแรงสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การเสริมแรงทางบวก (Positive reinforcement) เป็นตัวเสริมแรงที่ทำให้เกิดความพอใจ และมีส่วนช่วยให้การตอบสนองเพิ่มมากขึ้น เช่น คำชมเชย รางวัล เป็นต้น

2. การเสริมแรงทางลบ (Negative reinforcement) เป็นการทำให้พฤติกรรมที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งตัวเสริมแรงทางลบเป็นสิ่งเร้าที่ทำให้เกิดความไม่พึงพอใจ ที่มาจากการที่บุคคลที่ประสบผลสำเร็จจากการหลีกเลี่ยงในสิ่งเร้าหรือสถานการณ์ที่ตนไม่พอใจ เช่น เด็กทำการบ้านเพราะกลัวการลงโทษ เป็นต้น ดังนั้นการลงโทษจัดเป็นสิ่งเร้าที่เด็กไม่พอใจจึงพยายามหลีกเลี่ยง

วิธีการให้สิ่งเสริมแรง การเสริมแรงทั้งทางบวกและทางลบนั้น มีผลต่อการเรียนรู้แบบมีเงื่อนไขทั้งสิ้น ดังนั้นจึงเน้นวิธีการให้สิ่งเสริมแรงอยู่ 2 ประเภท คือ

1. การเสริมแรงแบบไม่สม่ำเสมอ (Partial reinforcement) เป็นการเสริมแรงเป็นครั้งคราว สามารถแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1.1 การให้สิ่งเสริมแรงตามช่วงเวลาที่กำหนดอย่างสม่ำเสมอ (Fixed - interval reinforcement) วิธีการให้สิ่งเสริมแรงตามช่วงเวลาที่กำหนดให้อย่างสม่ำเสมอ จะเห็นได้ว่าผู้เรียนอาจจะกระทำการพฤติกรรมหรือไม่ทำพฤติกรรมก็ได้ ทำให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นได้ช้ากว่าการได้รับรางวัลทุกครั้งที่คุณเรียนทำพฤติกรรม

1.2 การให้สิ่งเสริมแรงตามช่วงเวลาที่กำหนดให้อย่างไม่สม่ำเสมอ (Variable - interval reinforcement) เป็นการให้สิ่งเสริมแรงโดยมิได้คำนึงถึงการตอบสนองของผู้เรียนเลย แต่ผู้ทดลองเป็นผู้กำหนดว่าผู้เรียนจะได้รับการเสริมแรงเมื่อใด เช่น ถ้าผู้เรียนรู้ว่าทุก ๆ 20 นาที จะได้รับรางวัล ผู้เรียนจะรอคอย แต่เมื่อใกล้ถึงเวลา 20 นาที จะรีบทำพฤติกรรมทันที เป็นต้น

1.3 การให้สิ่งเสริมแรงตามการตอบสนองของผู้เรียนอย่างสม่ำเสมอ (Fixed - ratio reinforcement) เป็นการเสริมแรงที่ไม่ได้คำนึงถึงระยะเวลาที่จะให้สิ่งเสริมแรง แต่คำนึงถึงพฤติกรรมของผู้เรียนว่า ถ้าผู้เรียนกระทำการพฤติกรรมตามจำนวนครั้งที่ผู้ทดลองกำหนดให้ จะทำให้ผู้เรียนได้รับการเสริมแรง ซึ่งวิธีการนี้ผู้เรียนจะได้รับสิ่งเสริมแรงมากขึ้น ถ้าผู้เรียนได้กระทำ

พฤติกรรมบ่อยครั้งขึ้น ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่รวดเร็ว เพราะรู้ว่าถ้ากระทำพฤติกรรมจำนวนกี่ครั้ง จะได้รับการเสริมแรง ครั้นเกิดการเรียนรู้แล้วผู้เรียนไม่ได้รับสิ่งเสริมแรง อัตราการตอบสนองจะลดลงหรือหยุดชะงักชั่วคราว แต่เมื่อได้รับแรงเสริมอีกครั้งจะมีการตอบสนองเพิ่มขึ้นอีก

1.4 การให้สิ่งเสริมแรงตามกรอบการสนองของผู้เรียนอย่างไม่สม่ำเสมอ (Variable - ratio reinforcement) มักจะเกิดขึ้นได้บ่อยครั้ง คือ ถ้าผู้เรียนได้กระทำพฤติกรรมบางครั้งอาจได้รับการเสริมแรงแต่บางครั้งอาจไม่ได้รับการเสริมแรง โดยครั้งที่ผู้เรียนไม่ได้รับการเสริมเรงนั้นจะเป็นแรงกระตุ้นต่อไปว่าตนจะได้รับสิ่งเสริมแรงหรือไม่ วิธีการแบบนี้เป็นวิธีการที่เรียนรู้ได้ยาก แต่เมื่อเกิดการเรียนรู้แล้วจะลืมได้ยากเช่นกัน

2. การให้สิ่งเสริมแรงแบบสม่ำเสมอหรือให้การเสริมแรงตลอดเวลา (Continuous reinforcement) เป็นการให้การเสริมแรงทุกครั้งที่คุณเรียนมีการตอบสนองอย่างถูกต้อง ซึ่งอาจจะเป็นการเสริมแรงทั้งทางบวกและทางลบก็ได้ แต่การเสริมแรงด้วยวิธีนี้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็วเมื่อได้รับแรงเสริมแล้วจะลืมอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน เพราะผู้เรียนได้รับการเสริมแรงจนชิน ครั้นเมื่อไม่ได้รับการเสริมแรงจะทำให้ผู้เรียนลืม หรือมีการตอบสนองลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว

ลักษณะของการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ ผู้เรียนมักจะได้รับสิ่งเสริมแรงในลักษณะของการเสริมแรงที่เป็นทางบวก เช่น การได้รับรางวัล การได้รับคำชมเชยจากครู เป็นต้น สรุปได้ว่า พฤติกรรมการเรียนรู้ตามหลักการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ สามารถคัดพฤติกรรมให้เปลี่ยนแปลงจากพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนาเป็นพฤติกรรมที่พึงปรารถนาได้ และสามารถลบพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ให้ลดน้อยลง โดยการคงสิ่งเสริมแรงจนกระทั่งพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ไม่ปรากฏขึ้นอีก

ดังนั้นการสร้างเสริมหรือปรับพฤติกรรมความรับผิดชอบให้แก่เด็กจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ควรทำและพัฒนาให้ถูกวิธี ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความเต็มใจความชื่นชอบ คำนึงถึงระดับการพัฒนาทางจิตใจของเด็กในแต่ละวัย เข้าใจหลักจิตวิทยาและวิธีการที่ถูกต้อง นอกจากนี้ยังต้องใช้ระยะเวลายาวนานในการพัฒนาพฤติกรรมความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นกับเด็ก

4. หลักการและแนวทางการสร้างเสริมความรับผิดชอบ

การสร้างเสริมความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นกับนักเรียน ควรมีการส่งเสริม ปลุกฝัง หรือพัฒนาศักยภาพด้านความรับผิดชอบอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จากความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

พรสันต์ เลิศวิทยาวิวัฒน์ (2550 : 28 - 31) ได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาศักยภาพด้านความรับผิดชอบไว้ ดังนี้

1. การผลิตเอกสารเป็นคู่มือในการดำเนินการปลูกฝังความรับผิดชอบ เป็นเอกสารความรู้สำหรับใช้ประกอบการศึกษาค้นคว้า เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจพื้นฐานการพัฒนาศักยภาพด้านความรับผิดชอบของนักเรียนและเป็นแนวทางสร้างเสริม

2. การสอนโดยใช้ชุดการสอน เพื่อปลูกฝังให้นักเรียนมีความรับผิดชอบมี 3 ขั้นตอน คือ 1) ให้ความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์และวิธีการปฏิบัติตน 2) ให้คิดวิเคราะห์ตัดสินใจ และทำความเข้าใจ 3) ปลูกฝังและเสริมสร้างให้ควบคุมตนเองประพฤติปฏิบัติให้เป็นนิสัย

3. การสอนโดยการสอดแทรกค่านิยมความรับผิดชอบต่อแก่นักเรียน เช่น การตรงต่อเวลา ความตั้งใจเรียน การปฏิบัติตามกฎโรงเรียน เป็นต้น

4. การใช้เทคนิคการจัดประสบการณ์การเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เช่น การเรียนแบบร่วมมือ การสอนแบบศูนย์การเรียนรู้ บทบาทสมมติ สถานการณ์จำลอง การเล่นเกม เป็นต้น

5. การจัดกิจกรรมหรือโครงการในโรงเรียน เช่น กิจกรรมโฮมรูม โครงการเพื่อนช่วยเพื่อน ชมรมพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม เป็นต้น

6. การจัดบรรยากาศและสิ่งแวดล้อมเอื้อต่อการพัฒนาความรับผิดชอบต่อ เช่น จัดป้ายนิเทศ จัดที่ทิ้งขยะ เป็นต้น

7. กิจกรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาและเสริมสร้างความรับผิดชอบมีแนวทางการจัดกิจกรรมดังนี้ (พรสันต์ เลิศวิทยาวิวัฒน์, 2550 : 31 - 38)

7.1 การใช้สถานการณ์จำลอง โดยจัดให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของการเรียนในแต่ละคาบ และใช้สถานการณ์ที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจ โดยมีขั้นตอนจากการสำรวจวิเคราะห์จุดประสงค์การเรียนรู้ ศึกษาสถานการณ์ประเภทต่าง ๆ ที่ให้ประโยชน์ต่อการเรียนรู้มากที่สุด กำหนดจุดประสงค์ให้นักเรียนเปลี่ยนพฤติกรรมอะไรบ้าง คัดเลือกสถานการณ์ที่เหมาะสม สอดคล้องกับจุดประสงค์ และเปิดโอกาสให้ฝึกวิเคราะห์ตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้มากที่สุด กำหนดโครงสร้างของสถานการณ์จำลอง เช่น เนื้อหา ลำดับขั้นตอนของเหตุการณ์ เวลา ปัญหาจากสถานการณ์ สรุปอภิปรายผล เป็นต้น การสร้างและออกแบบสื่อ หรือสร้างกฎเกณฑ์ในการประกอบกิจกรรม เช่น บัตรคำ รูปภาพ วิดีทัศน์ เป็นต้น โดยการทดลองใช้กับหลายกลุ่มเพื่อหาข้อบกพร่องแก้ไขเพื่อให้ได้สถานการณ์สมบูรณ์เหมาะสมต่อการใช้มากที่สุด

7.2 การทำค่านิยมให้กระจ่าง เป็นกระบวนการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามค่านิยมของตนเอง โดยมุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการคิดตัดสินใจด้วยตนเอง ภายหลังที่ได้รับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ มีทั้งหมด 5 ขั้นตอนดังนี้ 1) ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับค่านิยม จริยธรรมจากกรณีตัวอย่าง ภาพ เกม นิทาน ละคร การแสดงบทบาทสมมติ หรืออื่น ๆ 2) การคิดตัดสินใจด้วยเหตุผลของตัวเอง 3) การร่วมกันคิดหาเหตุผลและตัดสินใจโดยกลุ่มย่อย 4) การร่วมกันคิด

หาเหตุผลและตัดสินใจโดยกลุ่มใหญ่ทั้งชั้นเรียน 5) การร่วมกันสร้างข้อตกลง กติกา หรือกฎเกณฑ์ และแนวทางปฏิบัติของนักเรียนทุกคน

7.3 การปรับพฤติกรรม การนำหลักพฤติกรรมมาประยุกต์ใช้ตามขั้นตอนต่อไปนี้ คือ 1) ระบุเส้นฐาน ครูควรสังเกตพฤติกรรมนักเรียน 2) ระบุครูประกาศระเบียบของชั้นเรียน 3) ครูให้การเสริมแรงเมื่อนักเรียนมีพฤติกรรมอันพึงประสงค์

7.4 การเสริมสร้างลักษณะนิสัย โดยอาศัยทฤษฎีการเรียนรู้ทางจิตวิทยา 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการทำค่านิยมให้กระจ่าง ทฤษฎีการปรับพฤติกรรม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม โดยคำนึงถึงการจัดเงื่อนไขหรือสถานการณ์ และผลที่ได้รับให้เหมาะสมกับนักเรียน แบ่งการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เป็น 2 ระยะ โดยช่วงระยะแรกครูควรจัดประสบการณ์ควบคุมตนเองตามขั้นตอน ดังนี้

7.4.1 ขั้นการสร้างความตระหนักมี 5 ขั้นตอน

- 1) ให้นักเรียนทำกิจกรรมสร้างความตระหนัก
- 2) ให้นักเรียนแสดงความคิดเห็นและตอบคำถามรายบุคคล
- 3) นักเรียนแสดงความคิดเห็นเป็นกลุ่มย่อยและกลุ่มใหญ่
- 4) นักเรียนร่วมกันกำหนดข้อตกลงหรือพฤติกรรมที่ควรกระทำ
- 5) ครูและนักเรียนร่วมกันสรุปข้อตกลง แล้ววางเกณฑ์พฤติกรรม

ที่พึงประสงค์ของชั้นเรียนร่วมกัน

7.4.2 ขั้นการให้ตัวแบบมี 4 ขั้นตอน

- 1) ครูจัดตัวแบบให้นักเรียนสังเกต
- 2) ครูชี้แนะให้นักเรียนเห็นความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับผล

การกระทำ

- 3) ครูให้การเสริมแรงตัวแบบเมื่อแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์
- 4) ครูให้การเสริมแรงเมื่อนักเรียนแสดงพฤติกรรมเลียนแบบ

7.4.3 ขั้นการปรับพฤติกรรม มี 4 ขั้นตอน

- 1) ครูกำหนดพฤติกรรมที่ต้องการสร้างเสริม
- 2) ครูกำหนดผลการกระทำ
- 3) ครูวางแผนเงื่อนไขการให้ผลกระทำ
- 4) ครูระงับการเสริมแรง เมื่อนักเรียนแสดงพฤติกรรมคงที่ โดยระยะ

หลังครูให้นักเรียนควบคุมตนเอง

7.4.4 ขั้นการควบคุมตนเองมี 4 ขั้นตอน

- 1) นักเรียนกำหนดพฤติกรรมเป้าหมายของตนเอง
- 2) นักเรียนบันทึกพฤติกรรมของตนเอง
- 3) นักเรียนเสริมแรงตนเอง
- 4) นักเรียนประเมินตนเอง

8. การสอนที่เน้นการพัฒนาศักยภาพ โดยอาศัยทฤษฎีการพัฒนาศักยภาพโดยรวมของนักเรียนซึ่งมี 3 องค์ประกอบหลัก คือ ทักษะพื้นฐานที่จำเป็นต่อการเรียนรู้ในอนาคต ประกอบด้วย ทักษะด้านการเรียน การคิด การสื่อสาร ทักษะขั้นพื้นฐานที่จำเป็นกับการทำงานร่วมกับผู้อื่น เช่น ความขยัน ความอดทน เป็นต้น และทักษะที่จำเป็นในการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม เช่น การควบคุมตนเอง ความรับผิดชอบ ความมีวินัย การช่วยเหลือ การเสียสละและมุ่งมั่นพัฒนา เป็นต้น ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพมีดังนี้

ขั้นการเตรียมการสอน ประกอบด้วย 1) สำรวจศักยภาพของนักเรียน 2) วิเคราะห์หลักสูตรและจุดประสงค์รายวิชาที่สอน 3) วางแผนและออกแบบการสอน 4) กำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ทั้งด้านเนื้อหาและการพัฒนาศักยภาพ 5) วิเคราะห์เนื้อหาและความคิดรวบยอด 6) ออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับรูปแบบการพัฒนาศักยภาพแต่ละด้าน ให้สอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ 7) กำหนดวิธีการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ทั้งระหว่างสอนและหลังสอน 8) จัดเตรียมสื่อและเครื่องมือการประเมินผลการเรียนรู้ตามที่ระบุไว้ในแผน

ขั้นการสอน ประกอบด้วย 1) วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของนักเรียนก่อนสอน 2) แจ้งจุดประสงค์การเรียนรู้ 3) จัดกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ตามแผนที่กำหนดไว้ 4) เสริมแรงกับนักเรียนตามความเหมาะสม กระตุ้นให้ทุกคนมีส่วนร่วมกับกิจกรรมเต็มที่ 5) สังเกตและบันทึกพฤติกรรมนักเรียนระหว่างดำเนินกิจกรรม 6) บันทึกปัญหาที่พบและผลการจัดกิจกรรมท้ายแผน เพื่อปรับปรุงกิจกรรมในครั้งต่อไป

ขั้นการวัดและประเมินผล ประกอบด้วย 1) วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของนักเรียนหลังสอน 2) สรุปผลการจัดกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้พร้อมข้อเสนอแนะ

ขั้นการปรับปรุงและพัฒนา ประกอบด้วย 1) นำข้อมูลทั้งหมดมาใช้ในการปรับปรุงแผนการสอนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น 2) นำแผนที่ปรับปรุงแล้วไปใช้ในการสอนครั้งต่อไป

9. การสอนแบบนาฏการ หมายถึง การแสดงต่าง ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อถ่ายทอดความหมายหรือให้ผู้ดูเข้าใจ โดยการใช้ท่าทางต่าง ๆ ตามธรรมชาติ ตามประสบการณ์ หรือสร้างขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับจุดประสงค์การสอนและสภาพการณ์ในการเรียนการสอน เพื่อสร้างความเข้าใจ ความสนุกสนาน เป็นการแสดงที่ใช้ทักษะการคิด เช่น การแสดงบทบาท ละครีบู ภาพหุ่นชีวิต การแสดงละคร หุ่นกระบอก หุ่นชัก หุ่นสวมมือ หุ่นเสียไม้ เป็นต้น

ขั้นตอนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบนาฏการมีดังนี้

1. ขั้นนำ โดยให้นักเรียนฟังเทปบันทึกเสียงหรือรูปภาพ ต่อจากนั้นร่วมกันสนทนาเกี่ยวกับสิ่งที่ได้รับ
2. ขั้นสอน โดยแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มย่อย ซึ่งแจกรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงหรือบทบาทให้สมาชิกแต่ละกลุ่ม เพื่อประชุมวางแผน เตรียมบท แบ่งหน้าที่ และกำหนดตัวแสดงใช้เวลาประมาณกลุ่มละ 7 - 8 นาที ให้กลุ่มที่ยังไม่ได้ทำการแสดงบันทึกสิ่งที่ได้ และข้อบกพร่องที่เกี่ยวกับการเนื้อหาการแสดง
3. ขั้นอภิปรายและสรุปผล โดยครูและนักเรียนร่วมกันอภิปรายแสดงความคิดเห็นพร้อมข้อเสนอแนะ
4. ขั้นประเมินผล โดยสังเกตจากการปรึกษาหารือหรือร่วมกันวางแผน สังเกตจากการแสดง สังเกตการสนทนาซักถามในระหว่างการสอน

10. การแสดงบทบาทสมมติ เป็นการเปิดโอกาสให้นักเรียนได้เรียนรู้ความรู้สึกนึกคิดความเข้าใจผู้อื่น โดยมีขั้นตอนการจัดกิจกรรมดังนี้

ขั้นเตรียมการ ประกอบด้วย 1) การกำหนดวัตถุประสงค์ 2) กำหนดสถานการณ์และบทบาทสมมติ

ขั้นแสดง ประกอบด้วย 1) เริ่มจากครูเล่าเรื่องราวหรือสถานการณ์ให้นักเรียนเกิดความสนใจที่จะเรียนโดยใช้สื่อ เช่น รูปภาพที่สอดคล้องกับเรื่องราว 2) เลือกผู้แสดงโดยการแบ่งเป็นกลุ่มย่อย ๆ 3) การจัดฉากแสดง 4) การเตรียมผู้สังเกตการณ์ 5) การเตรียมพร้อมการแสดง 6) การแสดงตามลำดับเนื้อเรื่อง

ขั้นวิเคราะห์และอภิปรายผล โดยใช้เหตุผลตรงไปตรงมาเกี่ยวกับพฤติกรรมที่แสดงออก

ขั้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์และสรุป ครูควรกระตุ้นให้นักเรียนได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นนี้ช่วยให้นักเรียนได้แนวคิดที่กว้างขวางขึ้น และส่งเสริมให้นักเรียนได้เห็นว่าสิ่งที่เรียนนั้นเกี่ยวข้องกับความจริง นักเรียนสามารถหาข้อสรุปหรือแนวคิดที่ตนสามารถเข้าใจได้อย่างดีจากนั้นบันทึกสิ่งที่ได้เรียน

ดังนั้นการเลือกแนวทางมาสร้างเสริมคุณลักษณะนิสัยความรับผิดชอบของนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาควรเหมาะสมกับวัย สติปัญญา พัฒนาการทางจริยธรรมและสภาพของสังคม เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุด

อารมณฺ์ ฉนวนจิตร (2545: 93) ได้เสนอแนะวิธีการสอนเกี่ยวกับการสร้างเสริมคุณธรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. การสอนโดยใช้วิธีการเขียน เป็นวิธีหนึ่งที่จะช่วยเสริมสร้างค่านิยมอันกระฉับกระชวยให้แก่ผู้เรียน ได้แก่ การใช้เอกสารค่านิยม (Value sheet) การเขียนอนุทินประจำวัน (Diary) การแสดงความรู้สึกกับการบันทึกค่านิยม (Value journal) การตอบคำถามปลายเปิด (Open ended questions)
2. วิธีการอบรม เช่น อบรมหน้าเสาธง การจัดโฮมรูม การจัดสิ่งแวดล้อม เป็นต้น
3. กิจกรรมทางศาสนา โดยการเข้าร่วมกิจกรรมทางพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา เช่น เวียนเทียน แห่เทียนพรรษา ฟังเทศน์ เป็นต้น
4. การยกคำพูดผู้อื่นมาอ้างอิง (Quotations) การอ้างอิงคำพูดของผู้อื่น คำพังเพย สุภาษิต มีผลต่อการปลูกฝังค่านิยมและจริยธรรมโดยใช้คำพูดสั้น ๆ ให้ผู้เรียนจำง่าย
5. การแก้ไขและวิจารณ์ข้อบกพร่อง (Correction and negative feedback) เพื่อบอกให้นักเรียนทราบว่าเขาทำไม่ถูกต้อง พฤติกรรมไม่เป็นที่ยอมรับ ผิดตรงไหน อย่างไร ชัดกับกฎระเบียบหรือไม่
6. การตัดสินใจและการให้รางวัล สำหรับนักเรียนที่ประพฤติปฏิบัติตามค่านิยมเป้าหมาย นอกจากนี้ยังเสริมแรงอีกด้วยด้วยการให้รางวัล ต่อเมื่อทุกคนปฏิบัติตามเกณฑ์ ทำเสร็จสมบูรณ์ตามที่ต้องการ เช่น มีความรับผิดชอบตั้งใจทำงาน เป็นต้น รางวัลที่สมควรเหมาะสมกับวัย
7. การให้คะแนน เป็นการปลูกฝังที่ได้ผลดี ครูควรบอกจุดประสงค์ให้ชัดเจนก่อนให้คะแนน เช่น ทำการบ้านถูกต้องเรียบร้อยตรงเวลา มีความรับผิดชอบงานที่ได้รับมอบหมาย เป็นต้น
8. การประกวด (Contest) เป็นการคึงให้นักเรียนอยากทำกิจกรรม ครูต้องมีเป้าหมายของคุณธรรม เช่น เรียงความ ใ้วาที แต่งบทกวี เล่นกีฬา เล่นเรื่อง งานศิลปะ เป็นต้น
9. พิธีกรรมต่าง ๆ และขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น เวลาสร้างความอบอุ่นเพื่อให้นักเรียนเกิดความอบอุ่นในความเอาใจใส่ของครู อาจใช้เวลาช่วงสั้น ๆ เมื่อนักเรียนเข้าห้องเรียนหรือก่อนสอนแต่ละวิชา แสดงความชื่นชมยินดีที่ครูและนักเรียนได้แสดงออกกับการกระทำหรือคำพูดที่ประทับใจ
10. การสอนประวัติศาสตร์ของชาติไทย เป็นวิธีการที่ปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน
11. คำขวัญ คำคม คำพังเพย สุภาษิต ครูหาประโยคหรือวลีสั้น ๆ มีความหมายจำง่าย ไม่ลื้ม โดยติดไว้ตามสถานที่ที่นักเรียนเดินผ่านและอ่านได้
12. ให้นักเรียนวิเคราะห์แม่แบบ (Role model analysis) เช่น พ่อ แม่ นักการเมือง พระภิกษุ ศิลปิน เป็นต้น

13. ครูควรร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับนักเรียน เพื่อแสดงแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน ซึ่งจะทำให้นักเรียนมีความตั้งใจในการทำงาน เป็นการถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ประสบการณ์ ค่านิยม และคุณธรรมต่าง ๆ

จากการศึกษาหลักการและแนวทางกิจกรรม ที่นำมาใช้ในการพัฒนาและสร้างเสริมความรับผิดชอบสรุปได้ดังนี้ คือ การผลิตเอกสารคู่มือ การใช้ชุดการสอนโดยผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การสอนสอดแทรกความรับผิดชอบ การจัดบรรยากาศเพื่อเอื้อต่อความรับผิดชอบ การทำค่านิยมให้กระจ่าง การสอนแบบนาฏการ การอบรมหน้าเสาธง การใช้กลวิธีการเขียน กิจกรรมหรือพิธีกรรมทางศาสนา การสอนประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์แม่แบบและการสอนที่เน้นการพัฒนาศักยภาพ ดังนั้นการนำกิจกรรมต่าง ๆ มาใช้จึงควรพิจารณาให้เหมาะสมกับวัย ระดับสติปัญญา และสภาพแวดล้อมทางสังคมจึงจะเกิดประโยชน์อย่างเต็มที่

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แววดาว อุทิศ (2550 : บทคัดย่อ) จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อส่งเสริมการประยุกต์ใช้ทักษะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ในชีวิตประจำวันของนักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรภาษาอังกฤษ โรงเรียนวิชัยวิทยา จังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการประยุกต์ใช้ทักษะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ในชีวิตประจำวันของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หลักสูตรภาษาอังกฤษ ใน 2 มิติ คือ ศึกษาสภาพการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนร่วมกันเป็นคณะ (Team teaching) ของคณะครูและศึกษาผลการประยุกต์ใช้ทักษะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ในชีวิตประจำวันของนักเรียนกลุ่มเป้าหมาย คือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2550 จำนวน 2 ห้องเรียน ได้แก่ ม.1 A, ม.1 B จำนวน 29 คน และ 28 คน โดยผู้วิจัยออกแบบกิจกรรมให้ผู้สอนวิชาคณิตศาสตร์และร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาในการเรียนการสอนคณิตศาสตร์ ร่วมกันพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ด้านการส่งเสริมประยุกต์ใช้ทักษะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้เชิงเนื้อหาและทักษะ กิจกรรมเรียนรู้เชิงประยุกต์ กิจกรรมการแข่งขัน (Math game show) และกิจกรรมฐานคณิตศาสตร์ ขณะที่ทำการสอนตามแผน ผู้วิจัยและคณะครูได้ตรวจสอบประเมินผลการจัดการเรียนการสอนตลอดภาคเรียน และนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าร้อยละ คำนวณค่าเฉลี่ย และค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้วยโปรแกรม SPSS for windows และวิเคราะห์เนื้อหาได้ข้อค้นพบดังนี้

1. คณะครูได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมตามกรอบแนวคิด 5 ขั้น ตั้งแต่ขั้นศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา วางแผนการเรียนการสอนร่วมกัน โดยจัดทำกิจกรรมการเรียนรู้เชิงเนื้อหาและทักษะ กิจกรรมการเรียนรู้เชิงประยุกต์ และกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมการประยุกต์ใช้ทักษะกระบวนการทางคณิตศาสตร์ในชีวิตประจำวัน พร้อมดำเนินการสอนติดตามและประเมินผลการเรียนการสอนร่วมกันจนสิ้นสุดกระบวนการวิจัย

2. ครูเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองในด้านการสอน มีการใช้เทคนิคการเรียนการสอนที่หลากหลาย ได้แก่ กระบวนการกลุ่ม เกม กิจกรรมฐาน การใช้คำถามกระตุ้นให้นักเรียนเกิดกระบวนการคิด รวมทั้งการใช้จิตวิทยาการสอนด้วยการเสริมแรง

3. ครูมีทัศนคติที่ดีต่อการทำงานกลุ่มร่วมกันเป็นคณะและพร้อมที่จะขยายผลสู่โรงเรียนอื่น ๆ

4. ผลที่เกิดกับนักเรียนในด้านความรู้ทางเนื้อหาและทักษะพบว่า นักเรียนทั้งหมดผ่านเกณฑ์มากกว่าร้อยละ 70 ขึ้นไป ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนภาคเรียนที่ 1 ทั้งสองห้องมีคะแนนเฉลี่ยรวมผ่านเกณฑ์อยู่ในระดับดี

ด้านความรู้เชิงประยุกต์เน้นทักษะการแก้ปัญหา พบว่า นักเรียนสามารถประยุกต์ใช้ผ่านเกณฑ์ระดับดีมาก ส่วนผลของการพัฒนาการและระดับพฤติกรรมมีส่วนร่วม พบว่า นักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อวิชาคณิตศาสตร์และครูผู้สอน ด้านกิจกรรมการเรียนการสอน นักเรียนเรียนรู้ด้วยความสนุกสนาน และได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์

ทิวาวรรณ ชัยขาว (2550 : บทคัดย่อ) จากการศึกษาเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา กรณีศึกษาโรงเรียนบ้านหนองเกิด จังหวัดลำพูน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา และทำการทดสอบประสิทธิภาพของรูปแบบการจัดการเรียนรู้ดังกล่าว โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การศึกษาครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การจัดประชุมเวทีชาวบ้าน การเก็บรวบรวมข้อมูลแบบชุมชนมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่มย่อย และการใช้แบบประเมินผลความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการเชิงคุณภาพร่วมกับวิธีการเชิงปริมาณ ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในการร่วมพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา ตั้งแต่ขั้นตอนแรกถึงขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการพัฒนารูปแบบ คือ ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ พิจารณาสภาพปัญหาและสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียนและชุมชน ร่วมระดมความคิดเห็นในการนำผลการวิเคราะห์ปัญหามาออกแบบหลักสูตรและแผนการเรียนรู้

สิ่งแวดล้อมศึกษา และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา ตลอดจนร่วมมือกันวัดผลและประเมินผลระหว่างการจัดกิจกรรมการเรียนรู้และหลังกระบวนการเรียนรู้ ประสิทธิภาพของรูปแบบการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา ที่พัฒนาจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้โอกาสมีส่วนร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมประเมินผล เกิดการมีส่วนร่วมได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเกิดความพึงพอใจและให้การยอมรับรูปแบบการจัดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา ที่พัฒนาาร่วมกัน ชุมชนและนักเรียนได้ให้ความสำคัญกับการป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียนและชุมชน เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน เกิดความตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อม เกิดทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชนและโรงเรียน

สมพร ดวงคำฟู (2549 : บทคัดย่อ) ได้นำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาทำการวิจัยเรื่อง การป้องกันและแก้ไขปัญหาลูกและเยาวชนในชุมชน ซึ่งการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเตรียมการป้องกันและการแก้ไขปัญหาลูกและเยาวชนในชุมชน และเพื่อหาแนวทางในการดำเนินงานป้องกันแก้ไขปัญหาลูก การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ประกอบด้วยผู้วิจัยและทีมวิจัยด้านชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ ประชานเด็กและเยาวชน ชาวบ้านที่เข้าร่วมในกระบวนการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการที่หลากหลายในการเก็บรวบรวมข้อมูลในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ได้แก่ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การทำแผนที่ชุมชน การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา และทั้งการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ทีมวิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลอย่างมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอนอย่างละเอียด วิเคราะห์ผลการเรียนรู้โดยใช้กรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ และนำเสนอผลการวิจัยโดยใช้วิธีการบรรยาย ผลการวิจัยพบว่าผู้ใหญ่โดยทั่วไปในหมู่บ้านมองว่าเด็กและเยาวชนมีการแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ ตามพฤติกรรมการแสดงออก ซึ่งมีทั้งกลุ่มเด็กเยาวชนที่ผู้ใหญ่มองว่ามีพฤติกรรมดี เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ และเด็กเยาวชนที่มีพฤติกรรมไม่เป็นที่พึงประสงค์ เช่น ดื่มเหล้า ส่งเสียงดังในหมู่บ้าน มีพฤติกรรมก้าวร้าว ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ เป็นต้น เป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลกับเด็กรุ่นน้อง เป็นแบบอย่างที่ไม่ดี อีกทั้งสร้างปัญหาความไม่สบายใจให้กับครอบครัวและชาวบ้านโดยทั่วไป เช่นเดียวสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเด็กเยาวชนหมู่บ้านอื่น ๆ ในพื้นที่ชนบท ชาวชุมชนบ้านป่าจู้ได้ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชน มีความกระตือรือร้นในการเตรียมการป้องกันและการแก้ไขปัญหาลูกที่เกิดขึ้นร่วมกัน การเตรียมการของชุมชน ได้แก่ การเตรียมคนเพื่อสร้างทีมวิจัย การเตรียมแนวคิดที่จะนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการทำงาน นอกจากนี้ทีมวิจัยยังให้ความสำคัญกับการเตรียมกระบวนการทำงานร่วมกัน เริ่มตั้งแต่การเตรียมชุมชน การรับรู้ข้อมูล

ของชุมชนและการประสานความร่วมมือในระดับต่าง ๆ ทำให้ทีมวิจัยและผู้ร่วมกระบวนการ มีทัศนคติที่ดีต่องานวิจัย ตลอดจนการเรียนรู้และการเปิดใจยอมรับการแสดงความคิดเห็นของผู้อื่น และกล้าแสดงออกเชิงความคิด โดยสังเกตจากการจัดการประชุมผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในรูปแบบของประชาคมหมู่บ้าน และการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ ดำเนินการควบคู่ไปกับการป้องกันและการแก้ไขปัญหาในรูปแบบของการส่งเสริม สนับสนุน กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การรวมกลุ่มเล่นดนตรี การเชื่อมเครือข่ายการทำงานด้านเด็กและเยาวชนเป็นต้น กิจกรรมดังกล่าวส่งผลต่อการใช้เวลาของเด็กและเยาวชนให้เกิดประโยชน์ และผลต่อการปรับเปลี่ยน พฤติกรรม ลด ละ เลิกการดื่มเหล้า สูบบุหรี่ การก่อเหตุทะเลาะวิวาทที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านได้ ผลการศึกษาในแง่ของความรู้ใหม่ของชุมชนพบว่า การทำงานร่วมกันบนหลักการของการวิจัยเชิง ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสและอำนาจในการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน ศึกษาป้องกันและแก้ไขปัญหาเด็กเยาวชนในชุมชนของตนเอง ผ่านกระบวนการรวมกลุ่มกิจกรรม โดยอาศัยทุนทางสังคมและวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่บนพื้นฐานความเชื่อมั่น ศรัทธาในภูมิปัญญาและ พลังของชุมชน

สมบัติ ท้ายเรือคำ (2547 : บทคัดย่อ) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนา หลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ในชั้นเรียนสำหรับครูสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษา ขั้นพื้นฐาน การวิจัยครั้งนี้ศึกษาการมีส่วนร่วมของครูในการพัฒนาหลักสูตรที่พัฒนาโดยครู เพื่อครู และใช้โดยครู มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน การเก็บรวบรวม ข้อมูลใช้วิธีเชิงคุณภาพ โดยผู้วิจัยเข้าไปอยู่ร่วมในโรงเรียน กลุ่มผู้ร่วมพัฒนาหลักสูตรคือครูผู้สนใจ ร่วมโครงการจำนวน 7 คน กระบวนการวิจัยประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการพัฒนาหลักสูตรใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิง คุณภาพ ที่ผู้วิจัยร่วมกับครูที่มีความสนใจทำการสำรวจสภาพทั่วไปของชุมชนและโรงเรียน รวมถึง สภาพการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน

ขั้นตอนที่ 2 การออกแบบหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน ใช้การวิเคราะห์ เอกสาร การสนทนากลุ่ม การสังเกต และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ แล้วนำข้อมูลมาผนวก เข้ากับผลการศึกษาในขั้นตอนที่ 1 เพื่อพัฒนาโครงร่างหลักสูตร หลังจากนั้นจึงทำการตรวจสอบ ความถูกต้องเหมาะสมของหลักสูตร โดยผู้ร่วมพัฒนาหลักสูตรและผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนา หลักสูตรและด้านการวิจัย นำข้อมูลจากประเมินมาปรับปรุงโครงร่างหลักสูตรให้สมบูรณ์

ขั้นตอนที่ 3 การนำหลักสูตรไปทดลองใช้ เป็นการใช้หลักสูตรที่ได้จากการสร้างจาก ขั้นตอนที่ 1 และ 2 โดยครูผู้ร่วมพัฒนาหลักสูตรเป็นผู้ทดลองใช้ตามเนื้อหาสาระที่กำหนดไว้ใน หลักสูตร

ขั้นตอนที่ 4 การประเมินผลการใช้หลักสูตร ประเมินผลด้านผลผลิต เป็นการรายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนของครูที่เข้าร่วมพัฒนาหลักสูตรแต่ละคน โดยผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนเป็นผู้ประเมิน

ผลการวิจัยพบว่า งานวิจัยในชั้นเรียนครูทำอยู่ในลักษณะการแก้ไขปัญหาในชั้นเรียนแบบไม่เป็นระบบ ส่วนหนึ่งเป็นการทำวิจัยเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการให้สูงขึ้น ส่วนครูที่ไม่ทำวิจัยเพราะไม่มีความรู้ในเรื่องระเบียบวิธีวิจัย และไม่ได้ทำการวิเคราะห์ปัญหาในชั้นเรียน รวมทั้งขาดแหล่งความรู้และผู้ให้คำปรึกษาด้านวิจัย

ด้านองค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรที่พัฒนาขึ้น โดยครูที่เข้าร่วมพัฒนาหลักสูตร และผู้เชี่ยวชาญมีความเหมาะสมสอดคล้องในระดับมาก ด้านครูมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและกระบวนการวิจัย รวมทั้งมีเจตคติที่ดีต่อการวิจัยเพิ่มมากขึ้น มีทักษะในการปฏิบัติการวิจัย ตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการ เห็นคุณค่าและประโยชน์ของงานวิจัยที่มีต่อการจัดการเรียนการสอน การพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน

ด้านผลการประเมินรายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนของครูที่เข้าร่วมพัฒนาหลักสูตรแต่ละคน มีความถูกต้องเหมาะสมอยู่ในค่าเฉลี่ยระดับมาก นอกจากนี้ครูที่เข้าร่วมเกิดความมั่นใจว่าสามารถทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนต่อไปได้ และสร้างเครือข่ายนักวิจัยในโรงเรียน

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น เป็นการวิจัยที่สามารถส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย เข้าร่วมกิจกรรมในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ผู้มีส่วนร่วมเกิดความเต็มใจและมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ ทำให้กิจกรรมการพัฒนาสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

ดังนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการวิจัยเชิงประยุกต์ ที่พัฒนาจากแนวคิดการแสวงหาความรู้ การเลือกวิธีแสวงหาข้อมูลและองค์ความรู้ การสร้างและการใช้ องค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาหรือนำมาพัฒนาการทำงานให้เหมาะสมกับปัญหาในแต่ละสภาพพื้นที่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีลักษณะสำคัญเป็นการวิจัยเชิงทดลองที่ไม่มีการควบคุมตัวแปรแทรกซ้อน เพราะมุ่งเน้นนำผลการวิจัยมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหา หรือนำผลการวิจัยมาพัฒนาหรือปรับเปลี่ยนการดำเนินงานขององค์กร หน่วยงานหรือชุมชน ซึ่งกระทำโดยผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการประยุกต์หาวิธีการแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กัน หรือกล่าวได้ว่าเป็นการแสวงหาแนวความคิดและแนวทางในการแก้ไขปัญหาและทรัพยากร ตลอดจนภูมิความรู้ที่ผู้ถูกวิจัยมีอยู่มาช่วยในการแก้ไขปัญหา โดยเน้นการมีส่วนร่วมและเชื่อมั่นความสามารถในการเรียนรู้ของคนในองค์กร ความพึงพอใจ กำลังใจและแรงใจของกลุ่มมาปรับเปลี่ยน

ตามความต้องการของชุมชน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ตามเงื่อนไขความเหมาะสมกับบริบทพื้นที่
ที่เกิดปัญหา